

Eski Anadolu Türkçesi Dönemi Kur'an Tercümelерinde Gazâ Anlayışının Yansımaları

Kenan Özçelik | <https://orcid.org/0000-0001-9255-055X>
kozcelik@ybu.edu.tr

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi | <https://ror.org/05ryem72>

İslami İlimler Fakültesi, Osmanlı Türkçesi ve İslami Türk Edebiyatı Anabilim Dalı, Ankara, Türkiye

Öz

Osmanlı Devleti'nin kuruluşu ile ilgili ortaya çıkan tartışmalarda çeşitli görüşler ileri sürülmektedir. Bunlardan biri de gazâ tezi olarak bilinmektedir. Bu görüş üzerindeki tartışmalar, başlangıcından günümüze kadar canlılığını korumaktadır. Tartışmanın temelinde Anadolu'da fetihleri gerçekleştirenleri harekete geçiren gücün ne olduğu sorunu vardır. Bu tezi savunanlara göre Allah yolunda savaşmak anlamına gelen gazâyâ katılmak, başka sebeplerle birlikte o kişileri harekete geçiren en güçlü saiktir. Tezin savunulması ise doğal olarak mümkün merteye kuruluş devrindeki çağdaş kaynaklar üzerinden yapılmaktadır. Bunlar da sikkeler, kitabeler, vakfiyeler ve kitaplar olarak karşımıza çıkmaktadır. Kitaplar içinde ise tarih kaynaklar başta olmak üzere edebî ve dinî eserlere de referans için müracaat edilmektedir. Bu çalışmada söz konusu tartışmalar bağlamında Eski Anadolu Türkçesi döneminde yapılmış olan Kur'an tercümelere incelenmiştir. Bu tercümelere gazâ veya gâzî kelimeleri ve bunlarla oluşturulan kelime öbeklerinin konumuz bakımından anlamlı bir yoğunluk sergilediği görülmüştür. Bunun sınaması için de daha önce ve Anadolu sahası dışında yapılmış Kur'an tercümelere başvurulmuştur. Doğu Türkçesindeki Kur'an tercümelere olarak belirtilen bu eserlerde bahsedilen kelimeler neredeyse hiç geçmemektedir. Bu tespit Osmanlı Devleti'nin kuruluş zamanlarını da içine alan Eski Anadolu Türkçesi döneminde yapılan Kur'an tercümelere ilişkin gazâ teziyle ilgili tartışmalarda değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır. Araştırmada Eski Anadolu Türkçesi döneminde yapıldığı bilinen üç adet ve Doğu Türkçesi ile yapılmış iki adet Kur'an tercümesi incelenmiştir. Burada da konumuzla ilgili kelime veya kelime öbeği bakımından en zengin örnekleri barındıran ve Bursa Nüshası olarak bilinen Kur'an tercümesi esas alınmıştır. Bursa nüshasındaki örnekler diğer tercümelere karşılaştırılmıştır. Çok nadir olarak diğer tercümelere görülüp de Bursa Nüshasında olmayan örnekler de bulunmuş olup bunlar da verilmiştir. Tercüme örnekleri verilirken de önce âyetin tamamı veya ilgili kısmı orijinal hâliyle verilmiş, sonra günümüz Türkiye Türkçesi ile meali aktarılmış, ardından incelenen tercümelere karşılaştırmalar yapılmış; her bir örnek sonrasında kısaca değerlendirmede bulunulmuştur. Örnekler sınıflandırma imkânı verdiği için de birkaç başlık altında ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler

Klasik Türk Edebiyatı, Eski Anadolu Türkçesi, Kur'an Tercümesi, Osmanlı Devleti, Kuruluş Devri, Gazâ Tezi

Atıf Bilgisi

Özçelik, Kenan. "Eski Anadolu Türkçesi Dönemi Kur'an Tercümelere Gazâ Anlayışının Yansımaları". *Tetkik* 3 (Mart 2023), 5-41. <https://doi.org/10.55709/tetkikdergisi.2023.3.91>

Geliş Tarihi	11 Şubat 2023
Kabul Tarihi	27 Mart 2023
Yayın Tarihi	28 Mart 2023
Hakem Sayısı	Ön İnceleme: Bir İç Hakem (Editör – Yayın Kurulu Üyesi) İçerik İncelemesi: İki Dış Hakem
Değerlendirme	Çift Taraflı Kör Hakemlik
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Turnitin
Etik Bildirim	tetkik@okuokut.org
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Herhangi bir fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır. https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr

Reflections of Ghazā Concept in Old Anatolian Turkish Period Qur'ān Translations

Kenan Özçelik | <https://orcid.org/0000-0001-9255-055X>

kozcelik@ybu.edu.tr

Ankara Yıldırım Beyazıt University | <https://ror.org/05ryem72>

Faculty of Islamic Sciences, Department of Ottoman Turkish and Islamic Turkish Literature, Ankara, Türkiye

Abstract

Various opinions are put forward in the debates about the establishment of the Ottoman State. One of them is known as ghazā thesis. The discussion on this view has been alive from its inception to the present day. At the heart of the debate is the question of what is the power that activates the conquerors in Anatolia. According to those who defend this thesis, participating in the war, which means fighting in the way of Allah, is the most potent motivation that moves those people, along with other reasons. The defence of the thesis is naturally based on contemporary sources as much as possible. These appear as coins, inscriptions, endowments and books. Among the books, literary and religious works, primarily historical sources, are also applied for reference. In this study, the translations of the Qur'ān made in the Old Anatolian Turkish period were examined in the context of these discussions. In these translations, it has been seen that the words ghazā or ghāzi and the phrases formed with them exhibit a significant density in terms of our subject. To endorse this, the Qur'ān translations made before and outside the Anatolian area were used. The words mentioned in these works, mentioned as translations of the Qur'ān in Eastern Turkish, rarely used. This determination necessitates the evaluation of the Qur'ān translations made in the Old Anatolian Turkish period, which includes the establishment times of the Ottoman Empire, in the discussions about the ghazā thesis. In the research, three translations of the Qur'ān, known to have been made during the Old Anatolian Turkish period, and two translations of the Qur'ān, which were made in Eastern Turkish, were examined. The translation of the Qur'ān, known as the Bursa Copy, which contains the richest examples in terms of words or phrases related to our subject, was taken as a basis. The examples in the Bursa copy were compared with other translations. Some examples are rarely seen in other translations but not in the Bursa Copy, and these are also given. While the translation examples are given, first, the whole or the relevant part of the verse is presented in its original form, then its translation in today's Turkey Turkish is translated, then the equivalents in the analyzed translations are listed; a brief evaluation was made after each example. The examples are discussed under several headings as they allow classification. Since the examples allow classification, the examples are discussed under several headings.

Keywords

Classical Turkish Literature, Old Anatolian Turkish, Qur'ān Translation, Ottoman Empire, Establishment Period, Ghazā Thesis

Cite

Özçelik, Kenan. "Reflections of Ghazā Concept in Old Anatolian Turkish Period Qur'ān Translations". *Tetkik 3* (March 2023), 5-41. <https://doi.org/10.55709/tetkikdersisi.2023.3.91>

Date of submission	11 February 2023
Date of acceptance	27 March 2023
Date of publication	28 March 2023
Reviewers	Single anonymized - A Internal (Editor board member) Double anonymized - Two External
Review reports	Double-blind
Plagiarism checks	Yes - Turnitin
Conflicts of Interest	The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest.
Complaints	tetik@okuokut.org
Grant Support	No funds, grants, or other support was received.
Copyright & License	Author(s) publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0. https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/

Giriş

Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarında Anadolu'da fetihleri gerçekleştirenleri harekete geçiren ana düşüncenin ne olduğu, üzerinde tartışma olan konular arasındadır. Bu tartışmalarda öne çıkan iddialardan birisi gazâ/gâzilik tezi olarak bilinmektedir. Gazâ anlayışını gündeme getiren ve savunan Paul Wittek'ten itibaren günümüze kadar ki süreçte görüşün savunucuları olduğu gibi karşı çıkanlar da olmuştur.¹ Tartışma bundan sonra da devam edecek gibi görünmektedir. Bu tartışmalarda genellikle çağdaş tarihî kaynaklar (kitaplar, kitabeler, vakfiyeler, sikkeler) kullanılsa da bunların yanında yine çağdaş edebî ve dinî eserlere de müracaat edilmektedir.²

Bazı çalışmalarda Anadolu sahasında yazılan eserlerde gazâ veya gâzî kelimelerinin kullanımına özellikle dikkat edildiği tespit edilmiştir.³ Şinasi Tekin konuyla ilgili bir yazısında gazâ ve cihâd kelimelerinin “Anadolu Türkçesinde ilk defa ne zaman ve nerelerde görüldüğünü tespit” etmenin zor olduğunu ve fakat “Osmanlı sahasında gazâ kelimesinin ötekini yerine” geçtiğini belirtmiştir.⁴ Bu tartışmalarda tarihî, edebî ve kısmen de ilm-i hâller gibi dinî eserlerin mümkün mertebe birincil kaynak olarak

- ¹ Konuyla ilgili olarak bk. Fuad Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1959), 84-94; Paul Wittek, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğuşu*, çev. Fatmagül Berktaş (İstanbul: Pencere Yayınları, 1995), 47-69; Heath W. Lowry, *Erken Dönem Osmanlı Devleti'nin Yapısı*, çev. Kıvanç Tanrıyar (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2. Basım, 2010), 49-104; Halil İnalçık, *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012), 24-26; Feridun Mustafa Emecen, *Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikleri Dünyası* (İstanbul: Timaş Yayınları, 3. Basım, 2016), 137-149; Cemal Kafadar, *İki Cihan Aresinde Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, çev. Ahmet Tunç Şen (İstanbul: Metis Yayınları, 2. Basım, 2019), 121-197; Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı İmparatorluğu ve İslam Bir İmparatorluk Bir Din* (İstanbul: Alfa Yayınları, 2021), 107-114; Ronald C. Jennings, “Gazi Tezi Üzerine Bazı Düşünceler”, çev. Canay Şahin, *Söğüt'ten İstanbul'a Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, drl. Oktay Özel-Mehmet Öz (Ankara: İmge Kitabevi, 2. Basım, 2005), 429-441.
- ² Mesela bk. Müjgan Cumbur, “Anadolu Gazileri ve Edebiyatımız”, *Erdem* 3/9 (1987), 777-808; Selahattin Döğüş, “Osmanlılarda Gaza İdeolojisinin Tarihi ve Kültürel Kaynakları”, *Belleken* 72/265 (2008), 817-888; Feridun Mustafa Emecen, “Gazâya Dâir -XIV. Yüzyıl Kaynakları Arasında Bir Gezinti-”, *Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız Armağanı* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları, 1995), 191-197.
- ³ Şinasi Tekin, *İstikakının Köşesi Türk Dilinde Kelimelerin ve Eklerin Hayatı Üzerine Denemeler* (İstanbul: Simurg Yayınları, 2001), 195; Tekin, 15. yüzyıl başlarında Ahmedî tarafından yazılan ve *İskendernâme*'sinin sonunda yer alan Osmanlı tarihinde bu durumu tespit etmiştir: “Fakat Ahmedî teknik terimleri kullanırken dikkate değer bir ayırım yapar: uçlarda Osman Bey'den ve Orhan Bey'den ve etrafındakilerden bahsederken, *gâzî*, *gâzîler*, *gâziyân* der; fakat Konya Sultanı'nın ordusu, bir iki istisna dışında hep *leşkerdir*, çeridir.”
- ⁴ Tekin, *İstikakının Köşesi Türk Dilinde Kelimelerin ve Eklerin Hayatı Üzerine Denemeler*, 153-157; Anadolu'da gelişmeye başlayan edebiyatta muhtemelen başlangıçtan beri gazâ ve gâzî kelimeleri, cihâd veya mücâhede kelimelerine göre daha çok kullanılmıştır. Nitekim Anadolu'da yazılan ilk Türkçe eser olarak kabul edilen (eserin Bursa nüshası 703/1303 yılında istinsah edilmiştir) *Behcetü'l-hadâik*'ta cihâd ve mücâhede kelimelerine rastlanmazken gazâ, gâzî, gâzîlik kelimeleri yalnız hâlde ve türevleri ile görülmektedir. bk. Mustafa Canpolat, *Behcetü'l-Hadâik fi Mev'izati'l-Halâik* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2018), 384-455-552 (Dizin kısmında ilgili maddeler). Yine Yunus Emre'nin baştan sona insanın iç âlemindeki savaşların hikâyesini anlatan eseri *Risâletü'n-nushıyye*'de de gazâ ve gâzî kelimeleri geçerken diğerleri geçmez. bk. Yunus Emre, *Risâletü'n-Nushıyye*, haz. Umay Günay-Osman Horata (Ankara: Akçağ Yayınları, 2004), 106-213; “Kılıçlar kanlıdur erleri gâzî” (63. beyit), “Gazâdan geldi şeh tahtın'oturdi” (67. beyit).

kullanılmaları araştırmacılar tarafından vazgeçilmez bir hâl almıştır. Tartışmaların ortaya koyduğu durum şöyle bir varsayımın araştırılmasını gerekli kılmaktadır: Eski Anadolu Türkçesi olarak incelenen dönemde⁵ Anadolu sahasında yapılan Kur’an tercümelerinde gazâ, gâzî, gâzîlik gibi kelimelerin Doğu Türkçesinde yapılan tercümelere göre daha fazla karşımıza çıkması beklenecektir. Bu araştırma için Kur’an tercümeleri başka eserlerde bulamayacağımız çok önemli bir imkânı da sunmaktadır: Elimizde Karahanlıca olanından başlamak üzere hem Doğu hem de Batı (konumuz bakımından Eski Anadolu) Türkçesi ile yapılmış tercümelere -bazısı tam bazısı eksik de olsa- mevcuttur. Bu imkân ileri sürülen varsayımın denetlenmesinde oldukça elverişlidir. Âyetteki aynı kelimelerin hem Doğu Türkçesindeki hem de Batı Türkçesindeki tercümelere, mesela “gâzî” olarak karşılanması varsayımı doğrulamayacakken sadece Batı Türkçesindeki tercümelere görülmesi doğrulayacaktır. Kur’an tercümelerindeki bu durum görebildiğimiz kadarıyla sadece merhum Şinasi Tekin’in dikkatini çekmiştir. O da sadece Karahanlıca Kur’an tercümesinde “gâzî”nin olduğunu ve (Batı Türkçesindeki) Muhammed b. Hamza’nın tercümesinde ise -özellikle fiillerde- “gazâ” kelimesinin geçtiğini “gâzî ve gazâ kelimelerinin sıklığı dikkat çekiyor” vurgusu ile belirtmiştir.⁶

1. İncelenen Kur’an Tercümeleri

Kur’an-ı Kerim’in ilk Türkçe tercümesinin Sâmânîler Devleti hükümdarı Mansur b. Nuh (sal. 350/961-365/976) döneminde yapıldığı kabul edilmektedir. Sonraki zamanlarda hem Doğu Türkçesi ile hem de Batı Türkçesi ile Kur’an tercümelerinin yapıldığı ve bunun günümüze kadar devam ettiği bilinmektedir.⁷ Bu çalışmada, konu özelinde incelenen Kur’an tercümelerini kısaca tanıtmakta yarar vardır. Sonraki kısımda âyetlerin karşılıkları verilirken bu tercümelere kısaltma amaçlı harfler ile gösterildiği için burada da harfler altında tanıtılacaktır.

K: Karahanlı Türkçesi Kur’an Tercümesi: Rylands Nüshası olarak bilinen bu tercüme Karahanlı Türkçesindeki ilk Kur’an tercümesi olarak kabul edilmektedir.⁸ Otuz

⁵ “Zaman bakımından XIII. yüzyıl sonlarından XV. yüzyıl ortalarına, yani Osmanlı Beyliği’nin öteki Beyliklerin varlığına son veren güçlü bir devlet durumuna geçişine kadar uzanır.” Zeynep Korkmaz, *Türkiye Türkçesinin Temeli Oğuz Türkçesinin Gelişimi* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2013), 87.

⁶ Tekin, *İstikakçının Köşesi Türk Dilinde Kelimelerin ve Eklerin Hayatı Üzerine Denemeler*, 159-160.

⁷ Konuyla ilgili bk. Abdülkadir İnan, *Kur’an-ı Kerim’in Türkçe Tercümelere Üzerinde Bir İnceleme* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1961), 9-21; Muhammed Hamidullah, *Kur’an-ı Kerim Tarihi*, çev. Abdülaziz Hatip-Mahmut Kanık (İstanbul: Beyan Yayınları, 2000), 194-215; Yaşar Şimşek, *Türkler ve Kur’an* (İstanbul: Selenge Yayınları, 2021), 23-59; Mustafa Özkan, “Eski Anadolu Türkçesi Döneminde Yapılmış Kur’an Tercümelere”, *Tarihten Günümüze Kur’an’a Yaklaşımlar*, ed. Bilal Gökkır vd. (İstanbul: İlim Yayma Vakfı Kur’an ve Tefsir Akademisi Yayınları, 2010), 517-558.

⁸ Abdülkadir İnan tercümenin 11. yüzyıl Türkçesi ile yapıldığını söylemekte ise de (*Kur’an-ı Kerim’in Türkçe Tercümelere Üzerinde Bir İnceleme*, 12) tercümenin tam olarak hangi tarihte yapıldığı tespit edilememektedir. Konuyla ilgili tartışmalar için bk. Aysu Ata, *Karahanlı Türkçesinde İlk Kur’an Tercümesi (Rylands Nüshası, Giriş-Metin-Notlar-Dizin)* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2. Basım, 2013), 23-24.

cilt olduğu tahmin edilen tercümenin tamamı maalesef ele geçmemiştir. Bu sebeple konumuzla ilgili olarak ele alınan âyetlerden bazısının bu tercümedeki karşılıkları görülemeyecektir.

H: Harezmi Türkçesi Kur'an Tercümesi: Hekimoğlu Ali Paşa Nüshası olarak bilinmektedir. Tam olan nüsha 764/1363 yılında istinsah edilmiştir.⁹

B: Bursa Nüshası olarak bilinen bu tercümenin Anadolu'da yapılan ilk Kur'an tercümesi olabileceği düşünülse de bu iddia henüz tam olarak ispatlanmamıştır. Nüsha 804/1401 yılında istinsah edilmiş olup tam tercüme barındırmaktadır.¹⁰ Bu çalışmada ele alınan konuyla ilgili en çok örneğin bulunduğu tercüme budur. Eser Eski Anadolu Türkçesi dönemi dil özelliklerini barındırması ve istinsah tarihinin belli olması itibarıyla bu çalışmanın ortaya çıkmasında etkili olmuştur.

M: Muhammed b. Hamza Tercümesi: TİEM 40 numarada kayıtlı olan nüsha 827/1424 yılında istinsah edilmiş olup tam bir tercümedir.¹¹ Eserin "Eski Anadolu Türkçesinin karakteristik bütün özelliklerini göstermesi"¹² önemlidir.

İ: İngiltere British Library Nüshası: Tercümenin karışık dilli (=Doğu Türkçesi ve Batı Türkçesi özelliklerinin aynı metinde görülmesi) olması bakımından "dil özelliklerine göre, Anadolu sahasında yapılan en eski satır arası tercüme"¹³ olduğu iddia edilse de maalesef baştan ve sondan eksik bir nüshadır.¹⁴ Bu sebeple konumuz açısından çok elverişli değildir. Ancak ele alınan âyetlerin -şayet mevcut ise- bu tercümedeki karşılıkları da verilmiştir.

2. İlgili Âyetler ve Tercümelere Karşılıkları

Bu kısımdaki âyetlerin seçiminde etkili olan husus, aynı zamanda bu çalışmanın yapılmasına da sebep olmuştur. B'de gazâ, gâzî, gâzîlik kelimelerinin kullanım sıklığından dolayı daha önce değinilen tartışmalar bağlamında bunun anlamlı olup olmadığını merak edince bu kelimelerin âyetlerdeki hangi kelimeler/kelime grupları için karşılık olarak seçildiğini araştırdık. İkinci adım olarak da bu kelimelerin tercih edilmesindeki bilinçlilik durumunun tespitini gerekli gördük. Bunu sağlamanın yolu da art zamanlı ve eş zamanlı bir karşılaştırma idi. Yapılacak karşılaştırma için daha önce ve özellikle farklı coğrafyada yapılan tercümelere vaziyeti bilmek, konunun aydın-

⁹ Bk. Gülden Sağol, *Harezmi Türkçesi Satır Arası Kur'an Tercümesi Giriş-Metin-Sözlük* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, 1993), 28-42.

¹⁰ Bk. Murat Küçük, *Eski Anadolu Türkçesi Dönemine Ait Satır Arası İlk Kur'an Tercümesi (Giriş-İnceleme-Metin-Dizin)* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2014), 24-25.

¹¹ Bk. Muhammed b. Hamza, *XV. Yüzyıl Başlarında Yapılmış Satır Arası Kur'an Tercümesi*, haz. Ahmet Topaloğlu (İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1976), 1/20.

¹² Şimşek, *Türkler ve Kur'an*, 51.

¹³ Şimşek, *Türkler ve Kur'an*, 46. "Eski Anadolu Türkçesinin en eski Kur'an tercümesi olması ihtimali bir hayli fazladır." Ali Gül, *British Library or 9515'teki Türkçe Kur'an Tercümesi (Giriş-Metin-Notlar-Dizin)* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2019), 26.

¹⁴ Bk. Gül, *British Library or 9515'teki Türkçe Kur'an Tercümesi (Giriş-Metin-Notlar-Dizin)*, 15.

latılması için oldukça önemli idi. Bu sebeple **K** ve **H** tercümelere de incelendi. Eş zamanlı ve aynı coğrafyada (=Anadolu) yapıldığı tahmin edilen tercümelere de durumun desteklenmesi bakımından yararlı olacağından **M** ve **İ** tercümelere de incelendi. Aslında art ve eş zamanlı araştırma için birer tercüme bile yeterli düzeyde fikir verebilirdi. Bunun için de en elverişli tercüme önemlerine binaen **K** ve **İ** tercümelere de incelendi. Ne var ki daha önce de belirtildiği üzere söz konusu tercümelere nüshadan kaynaklı eksiklik maalesef ciddi boyutta olduğundan başka tercümelere müracaat etmek zorunlu oldu. Bu sebeple de **H** ve **M** tercümelere de incelendi. **K** ve **İ** tercümelere de karşılıkların da olduğu kadarıyla verilmesinde yarar görüldü.

Aşağıda âyetlerin konuyla ilgili kısımlarının önce orijinal hâlleri, sonra mealleri (=günümüz Türkiye Türkçesindeki karşılıkları), daha sonra da tercümelere karşılıkları verilecektir.¹⁵ Âyetlerin meallerini verirken herhangi bir mealdeki karşılığı olduğu gibi almak çoğu yerde sıkıntı ortaya çıkaracaktı. Çünkü konumuz itibarıyla örnek verilecek kısım bir âyetin tamamı olmayıp bir kısmı olduğundan ve doğal olarak da bir bağlam içinde geçtiğinden sadece o kısmın karşılığını seçilen mealde almak mümkün olmamaktadır. Bu sebeple âyetin bizi ilgilendiren kısmının mealini verirken bazı tasarruflarda bulduk.¹⁶ Dolayısıyla, bazı örneklerdeki meallerin bizim tercihlerimizi yansıttığını belirtmeliyiz.

Konuyla ilgili âyetlerin sınıflandırmasına geçmeden bir hususu belirtmek istiyoruz: Tercümelere hepsinde (nüsha eksikliğinden ötürü **İ** hariç) gazâ/gâzilik kelimesinin görüldüğü tek âyet aşağıdaki gibidir:

Âl-i İmrân 3/156:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ كَفَرُوا وَقَالُوا لِإِخْوَانِهِمْ إِذَا ضَرَبُوا فِي الْأَرْضِ أَوْ كَانُوا غُرُبَىٰ لَوْ كَانُوا
عِنْدَنَا مَا مَاتُوا وَمَا قُتِلُوا

Meal: “Ey iman edenler! Kardeşleri sefere veya savaşa çıktığında onlar hakkında, ‘Onlar bizim yanımızda olsalardı ölmezlerdi ve öldürülmezlerdi’ diyen inkârcılar gibi olmayın.”

¹⁵ Bu tercüme yukarıda belirtilen harfler ile gösterilecek; tercümelere alınan kısımların sonunda ise parantez içinde istifade edilen kaynağın sayfa numarası verilecektir. Bu kaynaklar şöyledir: **K** için Ata, *Karahanlı Türkçesinde İlk Kur'an Tercümesi (Rylands Nüshası, Giriş-Metin-Notlar-Dizin)*; **H** için Sağol, *Harezm Türkçesi Satır Arası Kur'an Tercümesi Giriş-Metin-Sözlük*; **M** için Muhammed b. Hamza, *XV. Yüzyıl Başlarında Yapılmış Satır Arası Kur'an Tercümesi, 1. Cilt*; **B** için Küçük, *Eski Anadolu Türkçesi Dönemine Ait Satır Arası İlk Kur'an Tercümesi (Giriş-İnceleme-Metin-Dizin)*; **İ** için Gül, *British Library or 9515'teki Türkçe Kur'an Tercümesi (Giriş-Metin-Notlar-Dizin)*. Verilen karşılıklarda bazı kelimelerin, mesela “Tanrı” gibi, farklı şekillerde yazıldığı görülecektir. Bunun sebebi metinleri neşredenlerin kullandığı yazı çevirimi alfabesidir. Ayrıca **M**'de bazı kelimelerin italik yazıldığı görülecektir. Bunlar da metni neşreden ayet karşılıklarında tefsir sadedinde görüp de italik yaptığı kelimelerdir.

¹⁶ Bu konuda şu meallerden istifade edildi: *Kur'an-ı Kerim Meâli*. çev. Halil Altuntaş- Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2010); *Kur'an-ı Kerim ve Yüce Meâli*, çev. Süleyman Ateş (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, ts.); *Kur'an-ı Kerim Meali Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, çev. Mustafa Öztürk (Ankara: Otto Yayınları, 2008).

K: “Ey anlar kim bittiler, bolmañlar anlar teg kim tandılar, aydılar qardaşlarıqa: kaçan yorisalar yer içinde azu bolsalar **gâziler**, eger bolsalar biziñg üskümüzde ölmegetiler hem öldrülmegetiler” (s. 5)

H: “Ay anlar kim bittiler! Bolmang ol kim irseler mengizlig kim küfr getürdiler; taqı aydılar qarındaşlarıñga, ol vaqtın kim yörیدiler yirde, yâ irdiler **gâzât kılğanlar**: ‘Eger bolsalar irdi bizing qatımızda, ölmegeyler irdi taqı öldürülmegeyler irdi’” (s. 50)

M: “İy anlar kim îman gertürdiler! Olman anların gibi kim kâfir oldılar *ya ‘nî munâfiklar*, dakı eyittiler qarındaşlarına, ol vakt kim yürیدiler yirde, yâ oldılar **gâzilar**: ‘Eger olalar-ıdı bizüm katumuzda ölmeyelerdi, dakı depelenmeyelerdi’” (s. 52)

B: “ey îmân getüren kişiler olmañuz ol kâfirler gibi kim eyitdiler qardaşlarıçün kaçan sefer eyleseñüz yer yüzinde yâ olsañuz **gâzâlıkda** eger bizüm qatumuzda olsaldı ölmezdiler kimse dağı öldürmezdi”

Âyetteki “kânû guzzâ (=gâziler idiler)” ifadesinin karşılanmasında **B**'de “gazâlıkta olsanız”¹⁷, **K**'da benzer şekilde “gâziler olsalar”, **H**'de “gazâ kılanlar idiler”, **M**'de “gâziler oldular” anlamları tercih edilmiştir. Burada görüldüğü üzere âyette geçen “guzzâ (=gâziler)” kelimesi bütün tercümele için karşılık belirlemede belirleyici olmuştur. Bu sebeple konumuz olan gâzilik düşüncesinin araştırılmasında elverişli bir örnek olmadığını belirtmeliyiz. Aşağıdaki örnekler ise Anadolu'da yapılan tercümelelerde (başta **B** olmak üzere **İ** ve **M**), Doğu (haddizatında coğrafi bir tanımlamadır) Türkçesindeki tercümelelere (**K** ve **H**) nazaran gâzilik düşüncesinin bilinçli yansımalarını göstermektedir. Bunlar beş başlık altında sınıflandırılacak ve ilk başta veya en sonda genel bir değerlendirme yapmak yerine daha etkili olacağı düşüncesi ile her bir âyetin sonrasında gerekli açıklama veya değerlendirmelere yer verilecektir.

2.1. “c-h-d (ح-ه-د)” Kökünden Gelen Kelimelerin Karşılanmasında Gazâ

Kur'an-ı Kerim'de birçok âyette “c-h-d (ح-ه-د)” kökünden türemiş isim ve fiil geçmektedir. Kökteki “tâkat, güç, meşakkat, gayret” gibi temel anlamların¹⁸ günümüzde de kullanılan “cihat” kelimesinde “savaş” anlamının gölgesinde kaldığı ortadadır. Bu kelimenin incelediğimiz tercümelelerde de aynı şekilde karşılandığı görülecektir.

el-Bakara 2/218:

(وَجَاهِدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ)

Meal: “ve Allah yolunda cihat ettiler”

¹⁷ Tercümelelerin değerlendirilmesinde ve başka yerlerde ilgili ifadelerin söz dizimi düzenli hâle getirilmiş ve söyleniş günümüz Türkiye Türkçesine uyarlanmıştır.

¹⁸ Bk. er-Râğıb el-İsfahâni, *Mufredâtu'l-Elfâzi'l-Kur'an*, thk. Safvân Adnân Dâvudî (Dımaşk: Dâru'l-kalem, 1992), 208; Vankulu Mehmed Efendi, *Vankulu Lügati*, haz. Mustafa Koç-Eyyüp Tanrıverdi (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Yayınları, 2014-2015), 1/533.

H: “taķı uruştılar Tanğrının yolu içinde” (s. 25)

M: “dakı alışdılar Tanrı yolında” (s. 25)

B: “dağı **ğazâlık eylediler** Tanrı yolında” (s. 101)

Âyetteki “câhedû= cihat ettiler” fiili **B**’de “gazâlık eylediler” şeklinde karşılanmışken **H**’de “uruştılar”, **M**’de “alıştılar” şeklinde karşılanmıştır.

Âl-i İmrân 3/142:

﴿الَّذِينَ جَاهَدُوا مِنْكُمْ﴾

Meal: “sizden cihat edenler”

K: “anlarını kim atlandılar sizdin” (s. 4)

H: “anlarını kim tokuş ıldılar sizdin” (s. 48)

M: “anları kim alışdılar sizden” (s. 50)

B: “ol kişileri ki **ğazâlık eylediler** sizden Tanrı yolında” (s. 115)

Âyetteki “câhedû= cihat ettiler” fiili **B**’de “gazâlık eyle-” ile; **K**’da “katlan-”, **H**’de “tokuş kıl-” ve **M**’de “alış-” ile karşılanmıştır.

en-Nisâ 4/95

﴿لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ غَيْرَ أُولِي الضَّرَرِ وَالْمُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فَضَّلَ اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ عَلَى الْقَاعِدِينَ دَرَجَةً وَكُلًّا وَعَدَ اللَّهُ الْحَسَنَىٰ وَفَضَّلَ اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ عَلَى الْقَاعِدِينَ أَجْرًا عَظِيمًا﴾

Meal: “Mü’minlerden özür sahibi olmaksızın (cihattan geri kalıp) oturanlarla, Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihat edenler eşit olamazlar. Allah, mallarıyla, canlarıyla cihat edenleri, derece itibariyle, cihattan geri kalanlardan üstün kılmıştır. Gerçi Allah (mü’minlerin) hepsine de en güzel olanı (cenneti) vadedmiştir. Ama mücahitleri büyük bir mükâfat ile cihattan geri kalanlara üstün kılmıştır.”

K: “Tüzedilmez oldurğınlar mü’minlerdin, azar idilerinde adın, tokuşğınlar Tanğrı yolu içinde mälları birle özleri birle, artuğ ıldı Tanğrı tokuşğınlarğa mälları birle et-özleri birle oldruğlılar üze derecedin, amuğğa va’de ıldı Tanğrı edğü körklüg va’de, artuğ ıldı Tanğrı tokuşğınlarğa oldruğlılar üze, yanut uluğ.” (s. 13)

H: Berâber bolmas olturğınlar bitgenlerdin, ziyân eyelerining öngini; taķı tokuş ılğınlar Tanğrı yolu içinde, mälları birle taķı tenleri birle. Arturdı Tanğrı tokuş ılğ[anlarını], mälları birle taķı tenleri birle; oldurğınlar üze, mertebeler. Taķı tigma birge va’de ıldı Tanğrı körklügrekni. Taķı arturdı Tanğrı tokuş ılğınlarını, olturğınlar üze, yanut uluğ.” (s. 66)

M: “Barabar degül oturıcılar mu’minlerden, eksüklik islerinden ayruk *ya’ni sayrular, yâ kötürümler, yâ gözsüzler*, dakı alış eyleyiciler Tanrı yolında, malları-y-ıla dakı nefisleri-y-ile. Artuk eyledi Tanrı alış eyleyicileri, malları-y-ıla dakı nefisleri-

y-ile; oturucılar üzere, yukarı ayak. Dakı dükeline va'da virdi Tanrı uçmakı. Dakı artuk eyledi Tanrı çalış eyleyicilere, oturucılar üzere, ulu müzd.” (s. 69)

B: “berâber olmaz oturan kişiler mü ’minlerden gözsüz ayaqsuz olmasa **gazâlık eyleyenler** bile Tanrı yolında mâlları bile nefsleri bile Tanrı efdal kıldı **gazâlık eyleyenleri** mâlları bile nefsleri bile oturanlar üstine yüce menziller dağı barçasına va’de eyledi Tanrı Ta’âlâ cenneti dağı efdal kıldı Tanrı Ta’âlâ **gâzileri** oturanlar üstine ulu müzd vèrmek bile” (s. 126)

Âyette üç yerde geçen “mücâhidîn= cihat edenler” kelimesi, **B**’de iki yerde “gazâlık eyleyenler” ve bir yerde de “gâziler” şeklinde çevrilmişken **K**’da “tokuşanlar”, **H**’de “tokuş kılanlar” ve **M**’de ise “çalış eyleyiciler” olarak karşılanmıştır.

el-Mâide 5/35:

{وَجَاهِدُوا فِي سَبِيلِهِ}

Meal: “ve onun yolunda cihat edin”

K: “katlanıñg anıñg yolu içinde” (s. 22)

H: “Tağı mücâhede kılınğ anıñg yolu içinde” (s. 79)

M: “Dakı çalışun yolında” (s. 83)

B: “dağı **gazâlık eyleñüz** Tanrı yolında ola kim dünyâ ve âhîret hayırına yetişesiz” (s. 134)

Âyetteki emir **B**’de “gazâlık eyle-”, **K**’da “katlan-”, **H**’de “mücâhede kıl-” ve **M**’de “çalış-” ile karşılanmıştır. **H**’de âyette geçen kelime ile aynı kökten başka bir kelimeye yer verilmesi ayrıca dikkat çekicidir. Çünkü mücâhede kelimesi “tasavvufun ilk dönemlerinden itibaren terim olarak kullanılmıştır.”¹⁹ Bu bağlamda söz konusu tercüme üzerinde tasavvuf düşüncesinin etkili olup olmadığı araştırılmaya değerdir.

el-Mâide 5/54:

{يُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ}

Meal: “Allah yolunda cihat ederler”

K: “cehd kılurlar Tanrıñg yolu içinde” (s. 24)

H: “mücâhede kılurlar Tanrıñg yolında” (s. 82)

M: “Çalışurlar Tanrıñg yolında” (s. 85)

B: “**gazâlık ederler** Tanrı Ta’âlâ yolına” (s. 135)

¹⁹ Süleyman Uludağ, “Mücâhede”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020), 31/439.

Âyette c-h-d kökünden bir fiil bulunmaktadır. **B**'de bu “gazâlık et-” ile karşılaşılırken, **K**'da aynı kökten bir kelime ile “cehd et-”, **H**'de “mücâhede kıl-” ve **M**'de “çalış-” ile karşılaşmıştır.

el-Enfâl 8/72:

{إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ}

Meal: “İman edip hicret eden ve Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihat edenler”

H: “Haқиқat üze anlar kim bittiler; taқı hicret kıldılar; taқı cihād kıldılar mâlları birle taқı tenleri birle, Tanrı yolında” (s. 132)

M: “Bayık anlar kim îman getürdiler *ya ‘nî Muhâcırılar*; dakı yirlerinden gitdiler; dakı dürişdiler malları-y-ıla dakı nefsleri-y-ile, Tanrı yolında” (s. 139)

B: “ol kişiler ki îman getürdiler dağı vaşanlarını qodılar Allāh için dağı **gazâlık eylediler** mâllarıyla ve nefslerile Tanrı yolında” (s. 165)

Âyette geçen c-h-d kökünden gelen fiil, **B**'de “gazâlık eyle-”, **H**'de “cihat kıl-” ve **M**'de “düriş-” ile karşılaşmıştır. Ayrıca **B**'de 4/Nisa:97, 100 âyetlerinin karşılığında görülecek olan (bk. h-c-r başlığı) “hicret = gazâlık için yola çıkma” eşleştirmesi burada görülmemektedir. Bunun yerine h-c-r kökünden gelen fiil temel anlamına uygun olarak “vatan ko-” ile karşılaşmıştır. Muhtemelen mütercim hemen ardından gelen cihat etme emri sebebiyle buna gerek duymamıştır.

el-Enfâl 8/74:

{وَالَّذِينَ آمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ}

Meal: “İman edip hicret eden ve Allah yolunda cihat edenler”

H: “Taқı anlar kim bittiler taқı hicret kıldı taқı cihād kıldılar Tanrı yolu içinde” (s. 132)

M: “Dakı anlar kim îman getürdiler, dakı yirlerinden ayrıldılar, dakı dürişdiler Tanrı yolında” (s. 139)

B: “dağı ol kişiler îman getürdiler dağı hicret eylediler nebîyle dağı **gazâlık eylediler** Allāh yolında” (s. 165)

Âyette geçen c-h-d kökünden gelen fiil **B**'de “gazâlık eyle-”, **H**'de “cihat kıl-” ve **M**'de “düriş-” ile karşılaşmıştır. Bir önceki âyetle ilgili belirttiğimiz gibi burada da hicret geçmesine rağmen **B**'de yine ardında gelen cihattan dolayı “hicret=gazâlık için yola çıkma” eşleştirmesine gerek duyulmamış olmalıdır.

el-Enfâl 8/75:

﴿وَالَّذِينَ آمَنُوا مِنْ بَعْدُ وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا مَعَكُمْ فَأُولَٰئِكَ مِنْكُمْ﴾

Meal: “Daha sonra iman edip hicret eden ve sizinle birlikte cihat edenlere gelince, işte onlar da sizdendir...”

K: “...²⁰ toğuştular siziñ birle yime bu ögü[r] sizdin” (s. 37)

H: “Taķı anlar kim bittiler songradın taķı hicret kıldılar taķı toķuş kıldılar sizing birle, anlar sizdin” (132)

M: “Dakı anlar kim îman getürdiler, andan sonra *yan'ni ilergi Muhâcirlardan sonra*; dakı yirlerinden ayrıldılar; dakı dürişdiler sizün-ile: şunlar sizdendür” (s. 139)

B: “daķı ol kişiler ki îmân getürdiler andan şonra hicret eylediler daķı **gazâlık eylediler** sizün bile pes anlar sizdendür” (s. 165)

C-h-d kökünden gelen fiil için **B**'de “gazâlık eyle-”, **K**'da “toķuş-”, **H**'de “toķuş kıl-” ve **M**'de “düriş-” karşıkları tercih edilmiştir. Muhtemelen daha önce ileri sürdüğümüz sebepten ötürü **B**'de “hicret = gazâlık için yola çıkma” eşleştirmesi burada da görülmektedir.

et-Tevbe 9/16:

﴿الَّذِينَ جَاهَدُوا مِنْكُمْ﴾

Meal: “sizden cihat edenler”

K: “anlar kim katlandılar sizdin” (s. 38)

H: “anlarını kim toķuş kıldılar sizdin” (s. 134)

M: “anları kim dürişdiler sizden” (s. 141)

B: “sizden **gazâlık eyleyenleri**” (s. 166)

C-h-d kökünden gelen fiil **B**'de “gazâlık eyle-” ile, **K**'da “katlan-”, **H**'de “toķuş kıl-” ve **M**'de “düriş-” ile karşılanmıştır.

et-Tevbe 9/19:

﴿وَجَاهِدْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ﴾

Meal: “Allah yolunda cihat etti”

K: “toķuşsa Tañrı yolu içinde” (s. 38)

H: “taķı toķuş kıldı Tanrı yolında” (s. 135)

M: “dakı dürişdi Tanrı yolında” (s. 142)

²⁰ Metinde eksiklik vardır.

B: “dağı **gazâlık eylemek** gibi Allāh yolunda” (s. 166)

Âyetteki c-h-d kökünden gelen fiil için **B**’de “gazâlık eyle-”, **K**’da “tokuş-”, **H**’de “tokuş kıl-” ve **M**’de “düriş-” karşılıkları verilmiştir.

et-Tevbe 9/20:

{الَّذِينَ آمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ}

Meal: “İman edip hicret eden ve Allah yolunda cihat eden kimseler”

K: “Anlar kim bittiler hem éw barçdın kesildiler, tokuştılar Tañgrı yolu içinde” (s. 38)

H: “Anlar kim bittiler tağı hicret kıldılar tağı tokuş kıldılar Tangrı yolında” (s. 135)

M: “Anlar kim îman getürdiler, dakı yirlerinden ayrıldılar, dakı dürişdiler Tanrı yolında” (s. 142)

B: “ol kişiler ki îmān getürdiler dağı hicret étdiler dağı **gazâlık eylediler** Allāh yolunda” (s. 166)

C-h-d kökünden fiile karşılık olarak **B**’de “gazâlık eyle-”, **K**’da “tokuş-”, **H**’de “tokuş kıl-” ve **M**’de “düriş-” tercih edilmiştir. **B**’de daha önce de görüldüğü gibi muhtemelen aynı sebepten “hicret = gazâlık için yola çıkma” eşleştirmesi görülmektedir.

et-Tevbe 9/24:

{وَجِهَادٍ فِي سَبِيلِهِ}

Meal: “ ve O’nun (Allah) yolunda cihat”

K: “tokuş kılmak anıñg yolu içinde” (s. 38)

H: “tağı tokuş yolu içinde” (s. 135)

M: “dakı dürişmekden yolında” (s. 142)

B: “dağı **gazâlık eylemek**den Allāh yolında” (s. 167)

Âyette “cihād” kelimesi bulunmaktadır. Bunun için **B**’de “gazâlık eylemek”, **K**’da “tokuş kılmak”, **H**’de “tokuş” ve **M**’de “dürişmek” karşılıkları verilmiştir.

et-Tevbe 9/44:

{أَنْ يُجَاهِدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ}

Meal: “mallarıyla ve canlarıyla cihat etmek”

K: “tokuşsalar mälları birle hem tenleri birle” (s. 40)

H: “tokuşsalar mälları birle tağı tenleri birle” (s. 137)

M: “dürişmeklik içinde *ya'nî girü kalmak için*, malları-y-ıla dakı nefsleri-y-ile” (s. 145)

B: “**gazâlık** eylemege mällarıyla ve nefslerile” (s. 168)

Âyette c-h-d kökünden gelen isim-fiile karşılık olarak **B**'de “gazâlık eyle-”, **K**'da “tokuş-”, **H**'de “tokuş-” ve **M**'de “düriş-” köklerinden uygun karşılıklar verilmiştir.

et-Tevbe 9/73:

﴿يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدِ الْكُفَّارَ﴾

Meal: “Ey peygamber! Kâfirlere karşı cihat et”

K: “Ey yalavaç katlangıl kâfirler birle” (s. 42)

H: “Ay peygâambar! Tokuşğul kâfirler birle” (s. 140)

M: “İy Peygamber! Çalış kâfirler-ıla” (s. 148)

B: “yâ nebiyallâh **gazâlık eyle** kâfirlerile” (s. 170)

Âyette c-h-d kökünden fiil bulunmaktadır. Bunun için **B**'de “gazâlık eyle-”, **K**'da “katlan-”, **H**'de “tokuş-” ve **M**'de “çalış-” karşılıkları verilmiştir.

et-Tevbe 9/81:

﴿فَرِحَ الْمُخَلَّفُونَ بِمَقْعَدِهِمْ خِلَافَ رَسُولِ اللَّهِ وَكَرِهُوا أَنْ يُجَاهِدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ﴾

Meal: “Allah'ın Resûlüne karşı gelerek (sefere çıkmayıp) geri bırakılanlar, oturup kalmalarına sevindiler. Allah yolunda mallarıyla canlarıyla cihat etmek hoşlarına gitmedi”

K: “Sewüdi songra kalğanlar oldurğu yerlerinde Tanğrı yalavaçınığa hilâf kılu, unamadılar kim katlansalar mälları birle hem et-özleri birle Tanğrı yolu içinde” (s. 43)

H: “Sewüdi song koymışlar, oturmaıkları birle Tangrının yalawaçının songında. Tağı yigrendiler ki tokuş kılsalar mälları birle tağı tenleri birle, Tanğrı yolında” (s. 141)

M: “Sevindi girü kalınmışlar *ya'nî Tebük gazâsına varmayanlar*, oturmaıkları-y-ıla Tanrı yalavacı arınca. Dakı duşhar gördiler kim çalışalar malları-y-ıla dakı nefsleri-y-ile, Tanrı yolında” (s. 149)

B: “sevindi ol münâfıklar ki oturdılar **gazâlıktan** nebiden sonra dağı güç gördiler **gazâlık eylemeği** mällarıyla dağı nefsleriyle Allâh yolında” (s. 170)

Âyet Hz. Peygamber zamanında vuku bulan bir hadise ile ilgilidir. Buradaki c-h-d kökünden gelen fiil **B**'de “gazâlık eyle-”, **K**'da “katlan-”, **H**'de “tokuş kıl-” ve **M**'de de “çalış-” ile karşılanmıştır. Ayrıca âyetteki “el-muhallefüne bi-mak'adihim” ibaresi **B**'de “gazâlıktan otur-” ile karşılanmıştır.

et-Tevbe 9/86:

{وَجَاهِدُوا مَعَ رَسُولِهِ}

Meal: “Allah Resûlü ile birlikte cihat edin”

K: “kātlanıng yalavaçı birle” (s. 43)

H: “taķı toķuş kılıng yalawaçı birle” (s. 142)

M: “dakı dürişün çalışun Yalavacı-y-ıla bile” (s. 149)

B: “daķı **gāzālık eyleñüz** Resûlullāh bile” (s. 171)

C-h-d kökünden gelen fiil **B**’de “gazālık eyle-”, **K**’da “katlan-”, **H**’de “toķuş kıl” ve **M**’de “düriş-” ile karşılanmıştır.

en-Nahl 16/110:

{ثُمَّ جَاهِدُوا}

Meal: “Sonra cihat ettiler”

K: “yana katiğlandılar” (s. 57)

H: “andın song cihād kıldılar” (s. 201)

M: “andan, çalışdılar” (s. 215)

B: “andan **gāzālık eylediler**” (s. 204)

Âyetteki c-h-d kökünden gelen fiil **B**’de “gazālık eyle-”, **K**’da “katıgılan-”, **H**’de “cihat kıl-” ve **M**’de “çalış-” olarak karşılanmıştır.

el-Hac 22/78:

{وَجَاهِدُوا فِي اللَّهِ حَقَّ جِهَادِهِ}

Meal: “Allah yolunda, gerektiği gibi cihat edin”

H: “Taķı cihād kılıng Tanrı içinde, cihādning haķķınça” (s. 252)

M: “Dakı ta’at eylen Tanrı içün –yâ gazâ eylen-, ta’atınun hakkınca” (s. 272)

B: “daķı çalışuñ Tanrı Te’ālā yolında çalışmağınuñ haķķınca” (s. 231)

İ: “**Gāzālık** kılunñ Tañrıdın yaña lāyık **gāzālık**” (s. 56)

Âyette c-h-d kökünden türemiş hem bir fiil hem de “cihād” kelimesi geçmektedir. Fiil **İ**’de “gāzālık kıl-”, **H**’de “cihat kıl-”, **M**’de “tâat veya gazâ eyle-” ile karşılanmıştır. **B**’de ise neredeyse bütün bir tercüme boyunca “gazālık eyle-” ile karşılanana bu fiil burada “çalış-” ile karşılanmıştır. Cihat kelimesi de **H**’de aynen, **M**’de “tâat”, **B**’de “çalışmak” ile verilmişken **İ**’de “gāzālık” ile karşılanmıştır.

el-Furkan: 25/52:

﴿وَجَاهِدْهُمْ بِهِ جِهَادًا كَبِيرًا﴾

Meal: “ve onlara karşı bütün gücünle cihat et”

H: “taķı cihâd kılğıl anlar birle, uluğ cihâd kılmaķ” (s. 271)

İ: “**gâzîlik kıl** bunlaruñ bile **gâzîlik** bigi ulu” (s. 74)

M: “dakı çalış eyle anların-ıla Kur’ân-ıla, çalış eylemek ulu” (s. 292)

B: “daķı **gâzâlık eyle** anlarıla **ulu gâzâlık**” (s. 241)

Âyette kâfirlere karşı cihat edilmesi emri vardır. Bu cihadın nasıl olacağı ise **B**'de “gazâlık”, **İ**'de “gâzîlik” ile belirlenmiştir. **H**'de âyetteki fiile bağlı kalınarak herhangi bir ayrıntı verilmeden “cihat kılmaķ” karşılığı görölürken **M**'de de “Kur'an ile çalış eyle” denilmektedir.

Muhammed 47/31:

﴿وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ حَتَّىٰ نَعْلَمَ الْمُجَاهِدِينَ مِنْكُمْ﴾

Meal: “Andolsun, içinizden cihat edenleri bilinceye kadar sizi deneyeceğiz”

K: “Sınayur sizni ançaķa tegi bilinçige toķuřanlarını sizdin” (s. 135)

H: “Taķı sınağay miz sizni, ançağa tegrü kim bilse miz cihâd kılğanlarını sizdin” (s. 391)

M: “Dakı sınaıavuz sizi, tâ bilevüz **gazâ eyleyicileri** sizden” (s. 420)

B: “daķı şınayacağuz sizi **gâzâlık** buyurmağıla ĥattâ biz bilmegiçün sizden **gâzâlık eden** kimseleri” (s. 301)

Âyette “mücâhidler”in Allah tarafından imtihan edileceği belirtilmektedir. **B**'de bunların hem gazâlık çağrı ile hem de gazâlık edenlerin bilinmesi amacı ile imtihan edilecekleri söylenmektedir. **K**'da bu kişiler “toķuřanlar”, **H**'de “cihat kılanlar” olarak karşılanmışken **M**'de “gazâ eyleyiciler” tercih edilmiştir.

Mümtehine 60/1:

﴿إِنْ كُنْتُمْ حَرَجْتُمْ جِهَادًا فِي سَبِيلِي﴾

Meal: “Eğer benim yolumda cihat etmek için çıktıysanız”

K: “eger andağ erse kim çıktıñızlar erse toķıř üçün meniñ yolumda” (s. 148)

H: “Eğer çıktıñız irse açuķ yolum içinde” (s. 430)

M: “Eğer oldunuz çıkdunuz ise, **gazâ-y-içun** yolumda” (s. 463)

B: “eger siz çıkdunuzsa **gâzâlık** benüm yolumda” (s. 318)

Âyette “cihâd” kelimesi geçmektedir. **B**'de buna karşılık olarak “gazâlık” kelimesi seçilmişken **K**'da “tokış” tercih edilmiştir. **H**'de ise kelimenin karşılığı yoktur. **M**'de kelime “gazâ için” şeklinde karşılanmıştır.

Tahrîm 66/9:

(يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدِ الْكُفَّارَ)

Meal: “Ey Peygamber! Kâfirlere karşı cihat et”

K: “Ey yalavaç, çatıglanğıl kâfirler birle” (s. 155)

H: “Ay peygâmbâr! Cihâd kılğıl kâfirler birle” (s. 442)

M: “İy Peygamber! **Gazâ eyle** kâfirlara” (s. 477)

B: “iy peygamber **gazâlık ét** kâfirlerle” (s. 323)

Âyette c-h-d kökünden bir fiil geçmektedir. Karşılık olarak **K**'da “katıglan-”, **H**'de “cihat kıl-”, **M**'de “gazâ eyle-” ve **B**'de “gazâlık et-” tercih edilmiştir.

2.2. “k-t-l (قتل)” Kökünden Gelen Kelimelerin Karşılanmasında Gazâ

Temel anlamı “öldürmek” olan “k-t-l (قتل)” kökünden²¹ gelen kelimelerden en çok bilineni Türkçede “savaş” olarak karşılan “kıtâl” kelimesidir. Aşağıdaki âyetlerde hem fiil hem de isim olarak bu kökten türemiş kelimeler mevcut olup bunların tercümelelerdeki karşılıklarında çeşitlilik görülecektir.

el-Bakara 2/244:

(وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ)

Meal: “Allah yolunda savaşın”

H: “Taķı öldürüşüñg Tanrı yolında” (s. 29)

M: “Dakı çalışun Tanrı yolında” (s. 30)

B: “daķı **gazâlık eylenüz** Tanrı yolında” (s. 103)

Âyette “kâtîlû = savaşınız” şeklinde bir emir vardır. **B**'de bunun karşılığı “gazâlık eylenüz” ile verilmiştir. **H**'de “öldürüşün”, **M**'de de “çalışun” karşılıkları tercih edilmiştir.

el-Bakara 2/246:

(إِذْ قَالُوا لِنَبِيِّ لَهُمْ ائْتِنَا بِنَبِيٍّ مِّمَّا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ فَعَدَوْا لَهُمْ فَجَاءَهُمُ النَّبِيُّ مِنَ اللَّهِ فَقَالَ هَلْ كُنْتُمْ عَلَىٰ الْغَيْبِ شُرَكَاءَ لِيَوْمِ الْقِيَامَةِ أَمْ لَكُمْ آيَاتٌ مِنْ رَبِّكُمْ فَادْعُوا أَوْلِيَاءَكُمْ مِنَ الْبَنِيِّنِ الَّذِينَ يَدْعُونَ لَكُمْ مِنَ الْبَنِيِّنِ فَعَلَّمَ الْفُكْرَ خَلْقَهُمْ هَاتِيكَ آيَاتُ الْيَوْمِ الْقِيَامَةِ الَّذِينَ يُكَذِّبُونَ) (سورة البقرة: 246)

²¹ Bk. er-Râğıb el-İsfahânî, *Mufredâtu 'l-Elfâzi 'l-Kur'ân*, 655-656; Vankulu Mehmed Efendi, *Vankulu Lügati*, 2/1931.

Meal: “Hani, peygamberlerinden birine, ‘Bize bir hükümdar gönder de Allah yolunda savaşalım’ demişlerdi. O, ‘Ya üzerinize savaş farz kılındığı hâlde, savaşmayacak olursanız?’ demişti. Onlar, ‘Yurdumuzdan çıkarılmış, çocuklarımızdan uzaklaştırılmış olduğumuz hâlde Allah yolunda niye savaşmayalım’ diye cevap vermişlerdi. Ama onlara savaş farz kılınca içlerinden pek azı hariç, yüz çevirdiler”

H: “Ol vaktin kim aydılar peygâmbargâ anlar: ‘İdgıl bizge melik, uruşalıng Tanrı yolında.’ Aydı: ‘Yawuğ boldunguz mu bitinse sizing üze toğuş kim öldürüşmesengiz.’ Aydı: ‘Tağı ne turur bizge kim uruşmasa miz Tanrı yolında, tağı çıkarılduğ saraylarımızdın tağı oğullarımızdın?’ Aydı: ‘Ol vaktin kim bitindi anlarning üze toğuş, ewrüdiler meger az anlardın” (s. 29)

M: “ol vakt kim eyittiler peygambara anların *ya ‘nî Yûşa‘ peygambar yâ Eşmûyit*: ‘Viribi bizüm-ile pâdîşah, çalışavuz Tanrı yolında.’ Eyitti: ‘Ola kim siz, eger farîza olunursa üzerünüze çalışmak, kim çalışmayasız.’ Eyittiler: ‘Dakı n’oldı bize kim çalışmayavuz Tanrı yolında, ol halda kim bayık çıkarılduğ biz illerümüzden, dakı oğlanlarımızdan?’ Pes ol vakt farîza olındı anların üzere çalışmak, yüz döndürdiler illâ az anlardan *ya ‘nî üç yüz on üç giş’*”

B: “ol vakt ki eyitdiler nebilerine bizüm üstümüze bir sultân durğur savaş eyleyelüm Tanrı yolında nebiler eyitdi kôrğarın kim eger farz olsa üstünüze **gazâlık** savaşmayasız ‘âşî olasız eyitdiler n’oldı bize ki savaş eylemeyevüz **gazâlıkda** Tanrı yolında tağkîk bizi çıkaralar iklimlerimizden oğlanlarımızı dağı yesir eylediler pes kaçan kim farz oldı üstlerine **gazâlık** yüz dönderdiler illâ az kişî anlardan yüz döndermediler dağı Tanrı Ta‘âlâ bilicidür zâlimleri” (s. 104)

Âyette beş yerde k-t-l kökünden türemiş isim veya fiil bulunmaktadır. **B**’de bunların ikisi için “savaş eyle-” karşılıkları tercih edilmiş, diğerleri için ise “gazâlık” kullanılmıştır. **H**’de ilgili kelimeler “uruş-[=savaş-]”, “öldürüş-” ve “tokuş [=savaş]” ile **M**’de ise tek şekilde “çalış-” ile karşılanmıştır.

Âl-i İmrân 3/13:

(فِيئَةُ تَقَاتِلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ)

Meal: “Bir topluluk Allah yolunda çarpışır”

H: “Öğür öldürüşür Tanrı yolu içinde” (s. 36)

M: “Bir bölük çalışur Tanrı yolında” (s. 38)

B: “bir tâyife savaş eder **gazâlığıün** Tanrı Ta‘âlâ yolında” (s. 108)

Âyette k-t-l kökünden bir fiil vardır: “tukâtilu = savaşıyor”. **B**’de bu fiile karşılık olarak “gazâlık için savaş et-” tercih edilmiştir. **H**’de “öldürüş-”, **M**’de ise “çalış-” karşılıkları verilmiştir.

Āl-i İmrân 3/146:

{وَكَايِنُ مَنْ نَبِيٍّ قَاتِلًا مَعَهُ رِبِّيُونَ كَثِيرًا فَمَا وَهَنُوا لِمَا أَصَابَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ}

Meal: “Nice peygamberler var ki, kendileriyle beraber birçok Allah dostu çarpıştı da bunlar Allah yolunda başlarına gelenlerden yılmadılar”

K: “Néme üküş yalavaçdın tokuştu anıñ birle, üküş ögürler taķı süst bolmadılar anıñ üçün kim tegdi olarķa Tanğrı yolu içinde” (s. 4)

H: “Taķı niçe köp peygāmbardın, öldürüşti anıñ birle İdige nisbetligler, köp. Sustluķ kılmadılar ol nirsege kim tegdi anlarğa, Tanğrı yolu içinde” (s. 49)

M: “Dakı niçe peygambar, çalışdı anun-ıla bile, bölükler çok. Pes sust olmadılar, andan ötürü kim irdi anlara, Tanrı yolında” (s. 51)

B: “ey niçe nebilerile öldürüldi **gazālıķda** Allāh’a çok ‘ibadet eden kullar pes kähil ve zelil olmadılar özlerine yetişen nesne bile **gazālıķda** Allāh yolında” (s. 115-16)

Āyette “kâtele = savaştı” fiilin karşılığı **B**’de belirgin bir durumda yani gazālıķta “öldürül-” ile; **K**’da “tokuş-”, **H**’de “öldürüş-” ve **M**’de “çalış-” ile verilmiştir. Ayrıca “Allah yolunda başına gelenler” kısmı için **B**’de “gazālıķta” açıklaması yapılmıştır.

Āl-i İmrân 3/157:

{وَلَنْ نَقْتُلُكُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ}

Meal: “Andolsun, eğer Allah yolunda öldürülürseniz”

K: “Eğer öldürülse siz Tanğrı yolu içinde” (s. 5)

H: “Eğer öldürülseğiniz Tanğrının yolında” (s. 50)

M: “Dakı eğer depelenesiz Tanrı yolında” (s. 52)

B: “dağı eğer sizi öldürseler **gazālıķda** Allāh yolında” (s. 116)

Āyette k-t-l kökünden bir fiil geçmektedir. **B**’de “gazālıķta öldürseler sizi” karşılığı verilmişken **K** ve **H**’de “öldürülseğiniz”, **M**’de de “depelenirseniz” anlamları uygun görülmüştür.

Āl-i İmrân 3/167:

{وَقِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا قَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَوْ ادْفَعُوا قَالُوا لَوْ نَعْلَمُ قِتَالًا لَاتَّبِعْنَاكُمْ}

Meal: “Onlara (münafıklara), ‘Gelin, Allah yolunda savaşın veya savunmaya geçin’ denildi de onlar, ‘Eğer savaşmayı bilseydik, arkanızdan gelirdik’ dediler”

H: “Taķı ayıldı anlarğa: ‘Keling, uruşung Tanğrı yolında, yā def kılınğ.’ Aydılar: ‘Eğer bilse irdük tokuşnı, uyğay irdük sizge.’” (s. 51)

M: “Dakı eyidildi anlara *ya ‘nî munâfiklar*: ‘Gelün çalışun Tanrı yolında, yâ def eylen’ ya ‘nî eger Tanrı-çun dağı degülse gendünüzden duşmanı def eylen, yâhud karavul virün. Eyitdiler: ‘Eger bilevüz çalışı, uyavuz size.’” (s. 53)

B: “...dağı eydilse anlara gelünüz şavaş eylenüz Allâh yolında **gazâlık** **edinüz** ya def eylenüz eyitdiler biz şavaş varıdıgün bilseydük biz size uyarduk” (s. 117)

Âyette ilki fiil ikincisi isim olmak üzere iki yerde k-t-l kökünden türemiş kelime geçmektedir. Bunlardan fiil olanı **B**'de Allah yolunda savaşmak olarak karşılanmakla yetinilmemiş “gazâlık eylemek”le de belirli hâle getirilmiş; ikinci kelime ise “savaş” ile karşılanmıştır. Bunlar **H**'de “uruş-” ve “tokuş” ile, **M**'de ise hem fiil hem de isim-fiil olarak “çalış” ile karşılanmıştır.

Âl-i İmrân 3/169:

(وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْواتًا)

Meal: “Allah yolunda öldürülenleri sakın ölüler sanma”

K: “Sézinmegil anlarını kim öldürüldiler Tanrı yolu içinde ölügler tép” (s. 6)

H: “Sizmegil anlarını kim öldürüldiler Tanrı yolında, ölügler” (s. 51)

M: “Dakı sanma anları kim depelendiler Tanrı yolında, ölüler” (s. 53)

B: “şanma ol kişileri ki öldürüldiler **gazâlık**da Allâh yolında ölmüşler şanma” (s. 117)

Âyetteki k-t-l kökünden gelen fiil **B**'de tam karşılığı ile “öldürülmek” şeklinde karşılanmışsa da bununla yetinilmemiş “gazâlıkta” olarak belirginleştirilmiştir. **K** ve **H**'de “öldürülmek” karşılıkları verilmişken **M**'de “depelenmek” tercih edilmiştir.

Âl-i İmrân 3/195:

(وَقَاتِلُوا وُقَاتِلُوا)

Meal: “ve savaşanlar ve öldürülenler”

H: “tağı öldürüştiler, tağı öldürüldiler” (s. 54)

M: “dakı çalışdılar dakı depelendiler” (s. 56)

B: “şavaşdılar **gazâlık**da ve öldürüldiler” (s. 119)

Âyette k-t-l kökünden iki fiil vardır. **B**'de bunların biri “savaş-” ile ancak “gazâlıkta” ayrıntısı verilerek, diğeri de “öldürül-” ile karşılanmıştır. **H**'de “öldürüş-” ve “öldürül-”, **M**'de de “çalış-” ve “depelen-” tercih edilmiştir.

en-Nisā 4/74:

﴿فَلْيَقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يَشْرُونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا بِالْآخِرَةِ وَمَنْ يُقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَيَقْتُلْ أَوْ يُغَيَّبَ فَسَوْفَ نُؤْتِيهِ أَجْرًا عَظِيمًا﴾

Meal: “O hâlde, dünya hayatını ahiret hayatı karşılığında satanlar Allah yolunda savaşsınlar. Kim Allah yolunda savaşır da öldürülür veya galip gelirse, biz ona büyük bir mükâfat vereceğiz.”

K: “Tokušsun Tanrı yolu içinde anlar kim satarlar yakın tirigligni âhîretka, kim kim tokušsa Tanrı yolu içinde öldürülse azu yeñgse her-âyine anğa bérür-miz yanut uluğ.” (s. 11)

H: “Öldürüşün Tanrı yolu içinde, anlar kim satarlar, yâ satgın alurlar yakınrak tiriglikni âhîrat birle. Tağı kim kim öldürüşse Tanrı yolında, yâ öldürülse, yâ yingse; birgey miz anğa uluğ yanut.” (s. 63)

M: “Pes çalışsun Tanrı yolında, anlar kim satarlar yakın dirligi âhîrate. Dakı her ki çalışa Tanrı yolında, pes depelene, yâ yine; tiz virevüz ana müzd ulu.” (s. 66)

B: “pes şavaşsun Tanrı yolında **gazâlıkda** ol kişiler ki şatarlar dünyâ dirligini âhîrete dağı kim ki şavaşsa Tanrı yolında **gazâlıkda** pes şehîd olsa ya kâfir yeñse anğa vèrür-biz âhîretde ulu müzd” (s. 124)

Âyette üç yerde k-t-l kökünden gelen fiiller geçmektedir. **B**'de bunların ikisi için “gazâlıkta” vurgusu ile “savaş-” bir yerde de “şehit ol-” tercihinde bulunulmuştur. **K**'da ikisi için “tokuš-”, biri için de “öldürül-” karşılığı verilmiştir. **H**'de ikisi için “öldürüş-”, birisi için de “öldürül-” tercih edilmiştir. **M**'de ikisi için “çalış-”, birisi için “depelen-” tercihinde bulunulmuştur.

en-Nisā 4/77:

﴿فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقِتَالُ إِذَا فَرِيقٌ مِنْهُمْ يَخْشَوْنَ النَّاسَ كَخَشْيَةِ اللَّهِ أَوْ أَشَدَّ خَشْيَةً وَقَالُوا رَبَّنَا لِمَ كُتِبَ عَلَيْنَا الْقِتَالُ﴾

Meal: “Üzerlerine savaş yazılınca hemen içlerinden bir kısmı; insanlardan, Allah'tan korkar gibi, hatta daha çok korkarlar ve ‘Rabbimiz! Niçin bize savaş yazdın?’ derler”

K: “kaçan bitildi erse olar üze tokušmak ançada bir öğür olardıñ korqarlar bođundın Tanrıyıñ korqar teg azu kedrek korqmaq, ayurlar: İdimiz-â, nelük bitidiñ biziñ üze tokušmağnı” (s. 11)

H: “Ol vaktın kim bitindi anlar üze tokuš; ol vaktın kim bir öğür anlardın korqarlar kişilerdin, Tanrıyıñ korqunçı mengizlig, yâ katığrak, korqunç yanındın, tağı aydılar: ‘İdimüz! Ne için bitiding bizing üze tokušnı?’” (s. 64)

M: “Pes ol vakt kim yazıldı anlarun üzere çalışmak; ol vakt, bir bölük anlardan korkarlar âdamılardan, Tanrı korkısı gibi, yâ katırak, korkıdın yana. Dakı eyittiler: ‘İy Çalabumuz! Nişe yazdun üzerümüze çalışı’” (s. 66)

B: “ol vakit ki farz oldu üstlerine **gazâlık** ol vaktde anlarun bir bölügi **korçarlar** âdemilerden **korçdukları** gibi Allâh’dan ya andan dağı katı **korçmak** dağı eyitdiler yâ Allâh neçün farz eyledüñ bizüm üstümüze **gazâlığı**” (s. 124-25)

Âyette iki kez “kıtâl” kelimesi geçmektedir. Kelime **B**’de her iki yerde de “gazâlık” ile karşılanmışken **K**’da “tokuşmak”, **H**’de “tokuş” ve **M**’de “çalış” karşılıkları verilmiştir.

en-Nisâ 4/84:

(فَقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ لَا تُكَلَّفُ إِلَّا نَفْسَكَ وَحَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ)

Meal: “(Ey Muhammed!) Artık Allah yolunda savaş! Sen ancak kendinden sorumlusun! Mü’minleri de savaşa teşvik et”

K: “Tokuşğıl Tanrı yolu içinde, fermānlanmaz meger özünge, harış kılğıl mü’minleri, bolğay kim Tanrı yıgsa anlarınğ katıglığını tandılar” (s. 12)

H: “Uruşğul Tanrı yolında. Teklif kılınmış sen, meger özünge. Tağı yöndürgil bitgenleri” (s. 64)

M: “Pes çalış Tanrı yolında. Buyrılmayasan katı iş, illâ gengüzüne. Dakı kındur mü’minleri” (s. 67)

B: “pes savaş eyle **gazâlık**da Tanrı yolında teklif olmadı sağa illâ nefsun dağı buyur ve sevdür mü’minlere **gazâlığı**” (s. 125)

Âyette k-t-l kökünden emir ve savaşa teşvik söz konusudur. **B**’de emir “gazâlıkta savaş eyle-”, **K**’da “tokuş-”, **H**’de “uruş-” ve **M**’de “çalış-” şekillerinde karşılanmıştır. Teşvik ise **B**’de “gazâlığı sevdür-” ile açık hâle getirilmişken **K**, **H** ve **M**’de teşvikin neye olacağı belirtilmeden sadece “teşvik et-” anlamını verecek karşılıklar tercih edilmiştir.

Müzzemmil 73/20:

(وَأَخْرُونَ يُفَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ)

Meal: “ve diğerleri Allah yolunda çarpışılar”

H: “tağı önginler, kıtâl kılışurlar Tanrı yolında” (s. 457)

M: “dakı ayruklar kim çalışurlar Tanrı yolında” (s. 496)

B: “dağı özgeler ki **gazâlık** **ederler** Allâh yolında” (s. 329)

Âyette k-t-l kökünden gelen fiile karşılık olarak **B**’de “gazâlık et-”, **H**’de “kıtâl kılış” ve **M**’de “çalış-” verilmiştir.²²

²² Bu âyet Mevlanâ Yabub-ı Çerhî’nin Farsça yazdığı Fatiha ile Mülk suresi ve sonraki surelerin kısa tefsirini içeren eserinin 993/1585 tarihinde yapılan Çağatayca tercümesinde “ve özgeler bolğay kim yerde **gazât** için kâfirlerğa yürigey” olarak çevrilmiştir. Ancak âyetin tefsir kısmında ticaret yoluyla sağlanan helal kazancın gazâyâ eşdeğer olduğu belirtilmiştir. Bk. Mevlana Yaküb-i Çerhî, *Çağatay Türkçesi Kur'an Tefsiri Tercüme-i Tefsîr-i [Ya'küb-*

2.3. “h-c-r (هجر)” Kökünden Gelen Kelimelerin Karşılanmasında Gazâ

Aşağıdaki âyetlerde temel anlamı “birinden ayrılmak,” olan “h-c-r (هجر)” kökünden²³ gelen hicretten bahsedilmektedir. Tercümelerde “yerinden yurdundan ayrılmak” demek olan hicretin bu temel anlamının dikkate alındığı görülmektedir. Ancak özellikle **B**'de yurdundan ayrılmanın amacı olarak gazânın gösterilmesi oldukça manidardır.

en-Nisâ 4/97:

(قَالُوا أَلَمْ نَكُنْ أَرْضًا مَّا وَسِعَتْ فَتُهَاجِرُوا فِيهَا)

Meal: “(Melekler onlara) ‘Allah’ın arzı geniş değil miydi, orada hicret etseydiniz ya!’ derler”

K: “Aydılar: ermez mü erdi Tañgrınınñ yeri kênğ, kesilse sizler anıñ içinde” (s. 13)

H: “Aydılar: ‘İrmedi mü Tangrının yiri king kim hicret kılsangız anıñ içinde?’” (s. 66)

M: “Eyittiler *ya ‘nî firîşteler*: ‘Degül midi Tanrı yiri gin; pes ayrıla-dunuz anun içinde’ *ya ‘nî ol yirden dakı bir yire vara-dunuz?’*” (s. 69)

B: “eyideler degül mi idi Tanrı Ta‘âlâ’nuñ yerleri genişlik pes **ğazâlıkün sefer eyleseydiñüz anda**” (s. 126)

Âyetin aslında olduğu gibi **B**'nin dışındaki tercümelere bakıldığında âyette kötülenen kişilerin “hicret etmeleri” gerekirken etmeyenler olduğu görülür. **K**'da “kesil-”, **H**'de “hicret kıl-” ve **M**'de “ayrıl-” ile karşılanan “tuhâcirü” fiili, **B**'de kelime köküne bağlı kalma zorunluluğu hissedilmeden doğrudan “gazâlık için sefer eyle-” şeklinde karşılanmıştır.

en-Nisâ 4/100:

(وَمَنْ يُهَاجِرْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ)

Meal: “Kim Allah yolunda hicret ederse”

K: “Kim kim kesilse Tañgrı yolu içinde” (s. 13)

H: “Tağı kim hicret kılsa Tangrı yolında” (s. 66-67)

M: “Dakı her kim ayrıla evinden, Tanrı yolında” (s. 69)

B: “dağı kim sefer eylese **ğazâlığa** Tanrı yolına” (s. 126)

i] Çerhî (Giriş-Gramer-Metin-Dizin-Tıpkı Basım), haz. Emek Üşenmez (İstanbul: Akademik Kitaplar, 2019), 250.

²³ Bk. er-Râğib el-İsfahânî, *Mufredâtu'l-Elfâzi'l-Kur'ân*, 833-834; Vankulu Mehmed Efendi, *Vankulu Lüğati*, 1/950.

Âyette yine hicretle ilgili ifadeler geçmektedir. **K** ve **H**'de hicret karşılıkları çeşitli şekillerde verilmişken **M**'de böyle bir belirleme görülmemekte, daha geniş anlamli olarak evden ayrılma/çıkma ifade edilmektedir. **B**'de ise “gazâlığa sefer eyle-” şeklinde anlamın daraltıldığı görülmektedir.

el-Hac 22/58:

﴿وَالَّذِينَ هَاجَرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ﴾

Meal: “Allah yolunda hicret eden kişiler”

H: “Takı anlar, hicret kıldı Tanrı yolu içinde” (s. 251)

İ: “Anlar kim peygâmbere bile Mekke'den gitdiler, ya'ni hicret kıldılar Tanrı yolunda” (s. 54)

M: “Dakı anlar kim yirlerinden gittiler, Tanrı yolunda” (s. 271)

B: “ol kişiler ki yerlerin koyup gitseler Tanrı Te'âlâ yolunda **gazâlık eyleme-giçün**” (s. 230)

Âyette Allah yolunda hicret etmek söz konusudur. **B**'de bu belirtildikten sonra ayrıca “gazâlık eylemek için” şeklinde de vurguda bulunulmuştur. Diğer tercümelelerde ise bu belirleme yoktur.

2.4. “n-f-r (نفر)” Kökünden Gelen Kelimelerin Karşılmasında Gazâ

Aslında bir şeyden kaçmayı, uzaklaşmayı ifade eden “n-f-r (نفر)” kökü²⁴ aşağıdaki âyetlerde fiil olarak geçmekte sefere çıkmayı ifade etmektedir.

en-Nisâ 4/71:

﴿فَانْفِرُوا ثُبَاتٍ أَوْ كُرُوءًا جَمِيعًا﴾

Meal: “küçük birlikler hâlinde yahut topluca savaşa gidin”

K: “çıkınığlar ögür ögür azu çıkınığlar kamuğ bir yolu” (s. 11)

H: “barıng ögür ögür, yâ barıng kamuğ” (s. 63)

M: “pes çıkun bölükler, yâ çıkun bir gezden” (s. 65)

B: “yügürünüz **gazâlığa** yalıñuz yalıñuz yâ yügürünüz barçañuz” (s. 124)

Âyette savaş/sefer durumu için bir emirler vardır. **B**'de yapılması gerekenlerden biri “gazâlığa yüğü-” ile karşılanmıştır. Aynı durum **K** ve **M**'de “çık-” ile, **H**'de ise “var-” ile karşılanmıştır.

²⁴ Bk. er-Râgıb el-İsfahânî, *Mufredâtü'l-Elfâzi'l-Kur'ân*, 817; Vankulu Mehmed Efendi, *Vankulu Lüğati*, 1/933.

et-Tevbe 9/38:

(إِذَا قِيلَ لَكُمْ ائْتِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ)

Meal: “size "Allah yolunda sefere çıkın" denilince”

K: “kaçan ayılsa sizke: çıkıñglar Tanrı yolu içinde” (s. 40)

H: “ol vaqtın kim ayıldı sizge: ‘Barıng Tanrı yolu içinde’” (s. 137)

M: “kaçan eyidildi size: ‘Çıkun Tanrı yolında’” (s. 144)

B: “size eydirse yürünüz **gazālık eyleñüz** Allāh yolında” (s.168)

Âyette n-f-r kökünden bir fiil geçmektedir. **B**’de bunun için “yürü-” karşılığı ile yetinilmemiş ayrıca “gazālık eyle-” de kullanılmıştır. **K**’da “çık-”, **H**’de “var-” ve **M**’de “çık-” karşılıkları görülmektedir.

et-Tevbe 9/41:

(ائْتِرُوا خِفَافًا وَثِقَالًا وَجَاهِدُوا بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ)

Meal: “Gerek yaya olarak, gerek binek üzerinde Allah yolunda sefere çıkın. Mallarınızla, canlarınızla Allah yolunda cihat edin”

K: “Çıkıñglar yüngüllükün hem ağırlığın, katlanıñg mällarıñgız birle hem özle-riñgız birle Tanrı yolu içinde” (s. 40)

H: “Yığlıp barıng yüngüller tağı ağırlar. Tağı tokuş kılıng mällarıñgız birle tağı tenleringiz birle, Tanrı yolu içinde” (s. 137)

M: “Çıkun yiyniler-iken *ya ‘nî baylar, yâ binitlüler, yâ ergenler,* dakı ağırlar-iken *ya ‘nî yohsullar, yâ yayalar, yâ evlüler.* Dakı dürişün mallaruz ile dakı nefslerünüz ile, Tanrı yolında” (s. 144)

B: “geliñüz **gazālığa** hafıflık birle ve ağırlık bile dağı çalışıñuz mällarıñuzla dağı nefslerüñüzle Allāh yolında” (s. 168)

N-f-r kökünden gelen fiil **B**’de “gazālığa gel-”, **K**’da “çık-”, **H**’de “var-” ve **M**’de “çık-” şeklinde karşılanmıştır. Öte yandan **B**’de c-h-d kökünden gelen fiil için “çalış-” karşılığı verilmesinin sebebi muhtemelen daha öncesinde gazânın zikredilmiş olmasıdır.

et-Tevbe 9/122:

(وَمَا كَانَ الْمُؤْمِنُونَ لِيَنْفِرُوا كَافَّةً)

Meal: “(Ne var ki) mü'minlerin hepsi toptan seferber olacak değillerdir”

H: “Tağı bolmadı kim bitgenler kim yığlıp tursalar kıamuğ” (s. 145)

M: “Dalı olmadı mu'minler kim çıkalar hep” (s. 154)

B: “yoğdur mü'minlere barçası **gazālığa gitmek**” (s. 73)

Âyette n-f-r kökünden gelen fiil B'de “gazâlîğa git-” ile karşılanmışken H'de “yığılıp dur-” ve M'de “çık-” karşılıkları seçilmiştir.

2.5. “h-r-c (خرج)” Kökünden Gelen Kelimelerin Karşılanmasında Gazâ

Temel anlamı “bir yerden çıkmak” olan “h-r-c (خرج)” kökünden²⁵ gelen isim ve fiiller Kur'an'da birçok âyette geçse de konumuz bakımında iki âyet örnek olarak tespit edilmiştir.

et-Tevbe 9/83:

﴿فَاسْتَأْذِنُوا لَلْخُرُوجِ فَقُلْ لَنْ تَخْرُجُوا مَعِيَ أَبَدًا وَلَنْ تُقَابِلُوا مَعِيَ عَدُوًّا﴾

Meal: “onlar (sefere) çıkmak için senden izin isterlerse, de ki: "Artık siz benimle birlikte ebediyen çıkmayacak ve benimle birlikte hiçbir düşmanla asla savaşmayacaksınız”

K: “olardın destür kıolsalar sende çıkmakça, aygıl: hîç çıkmaz sizler meniḡ birle, ulaşı hîç tolaşmaz sizler meniḡ birle düşmanlarını” (s. 43)

H: “taķı destür tileseler sindin, çıkmakça; aygıl: ‘Çıkmağay siz benim birle ulaşı taķı uruşmağay siz benim birle düşmanğa” (s. 141)

M: “pes destur dileyeler sana, çıkmak için *ya ‘nî dakı bir gazâyâ*, eyit: ‘Hergiz çıkmayasız benüm-ile hemîşe dakı hergiz çalışmayasız benüm-ile bile, duşman-ıla” (s. 149)

B: “senden destür dileseler **gazâlîğa çıkmakça** eyit çıkmağuz benümle hergiz daķı baña yardım êdip şavaşmağuz düşmanıla” (s. 171)

Burada Hz. Peygamber dönemindeki bir olay konu edilmiştir. Âyetteki “hurûc” kelimesi B'de belirlenmiş hâlde “gazâlîğa çıkma” ile karşılanmıştır. K ve H'de kelime sadece “çıkma” ile karşılanmış, M'de ise “çıkma”ya ilave olarak “gazâyâ” açıklaması da verilmiştir. K-t-l kökünden gelen fiil ise muhtemelen öncesinde gazâdan bahsedildiği için B'de “savaş-” ile karşılanmıştır.

en-Nûr 24/53:

﴿وَأَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ لَنْ أُعْرَضَنَّهُمْ لِخُرُوجِنَا﴾

Meal: “Münâfiklar sen kendilerine emrettiğin takdirde mutlaka savaşa çıkacaklarına dair en ağır bir şekilde Allah'a yemin ettiler”

H: “Taķı ant içtiler Tangrı tuta, antlarınḡ katıḡını, eger buyursang anlarğa çıkğaylar” (s. 265)

İ: “Ve and içdiler Tañrıya, kıtırak, andları bunlaruñ. Eger buyurasın anlara daşra çıkalar” (s. 69)

²⁵ Bk. er-Râgıb el-İsfahânî, *Mufredâtü'l-İlfâzi'l-Kur'ân*, 278; Vankulu Mehmed Efendi, *Vankulu Lüğati*, 1/350.

M: “Dakı and içdiler Tanrı'ya, andlarınun kavırağın: Eger buyurur-ısan anlara çıkalar *ya'nî gazâya*” (s. 286)

B: “and içdiler Tanrı Ta'âlâ adıyla and içmege güçleri yetişdiğince ki anlara buyursañ yâ Muhammed **gazâya çıkalar**” (s. 238)

Âyetteki h-r-c kökünden türemiş fiil **H** ve **İ**'de “çık-” ile **B** ve **M**'de ise “gazâya çık-” ile karşılanmıştır.

2.6. Ayrıntılı Bilgi Vermek Amacıyla Gazâ Vurgusu

Aşağıdaki örneklerde, özellikle **B**'de, âyetlerde geçen ve açıklama yapmak için uygun görülen yerlerde gazâ ile ilgili ifadeler yer verilmiştir. Tabii ki bu âyetlerin genellikle savaş durumundan bahsettiğini belirtmeliyiz. Bunun da gazâyı vurgulamak için son derece elverişli olduğu ortadadır.

el-Bakara 2/154:

﴿وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْواتٌ﴾

Meal: “Allah yolunda öldürülenlere ‘ölüler’ demeyin; diridirler”

H: “Tağı aymang, ol kim irse kim öldürülür Tanrı yolında, ölüğler tip” (s. 18)

M: “Dakı eyitmen ana kim depelenür Tanrı yolında, ölülerdür” (s. 18)

B: “dağı eyitmenüz ol kişiler haqqına ki şehid oldılar Tanrı Ta'âlâ yolunda **gazâlık**da ölmüşlerdür” (s. 96)

Bu âyette konumuzla ilgili kısım “men yuktelu fi-sebili'llâh = Allah yolunda öldürülenler” olup **B**'de bunların Tanrı yolunda “şehit” olduklarının belirtilmesi ile yetinilmemiş, ayrıca “gazâlık”ta öldürüldükleri de belirtilmiştir. **H** ve **M**'de “Tanrı yolunda öldürül-/depelen-” şeklindeki karşılıklar seçilmiştir.

el-Bakara 2/216:

﴿كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ وَهُوَ كُرْهُ لَكُمْ وَعَسَى أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئاً وَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ﴾

Meal: “Savaş, hoşunuza gitmediği halde, size farz kılındı. Olur ki, bir şey sizin için hayırlı iken, siz onu hoş görmezsiniz”

H: “Bitindi sizing üze tokuş, tağı ol nâ-hoş körülmüş turur sizge. Tağı bolğay kim yigrengey sizler nirseni, tağı yağşırağ sizge” (s. 25)

M: “Farıza olındı üzerünüze çalışmak, ol duşhâr-iken size. Dakı ola kim duşhar göresiz bir nesneyi, ol yigrek iken size” (s. 25)

B: “yazıldı üstünüze savaş eylemek kâfirler bile dağı ol güç gelür size ola kim bir nesne sevmeye-siz ya'nî **gazâlık** ol size hayırlu ola” (s. 101)

Âyette savaşın müminler tarafından hoş görülmediği ve fakat “sevilmeyen şey”in hayırlı olabileceği ifade edilmiştir. İşte o sevilmeyen şeyin **B**'de “gazâlık” olduğu açıklanmıştır. **H** ve **M**'de herhangi bir açıklama yoktur.

Âl-i İmrân 3/161:

﴿وَمَا كَانَ لِنَبِيِّ أَنْ يُغْلَ﴾

Meal: “Hiçbir peygamberin emanete hıyanet etmesi düşünülemez”

H: “Taķı irmedi peygâmbarga kim hıyânet kılsa” (s. 50)

M: “Dakı olmadı hiç peygambara kim hıyanat eyleye *yolında*” (s. 53)

B: “yoķdur bir nebıye **gazâlık mâlından** uğurlamaķ” (s. 117)

Âyetteki “hıyanet etme”yi anlatan fiil, **B**'de “gazâlık malını çalmak” ile **H** ve **M**'de ise yorumsuz olarak “hıyanet etmek” ile karşılanmıştır.

Âl-i İmrân 3/200:

﴿وَرَابِطُوا﴾

Meal: “(Cihat için) hazırlıklı ve uyanık olun”

K: “kõngül bağlanğ” (s. 6)

H: “taķı turuķung” (s. 54)

M: “Dakı sınırda durun -yâ bir namaz ardınca dakı bir namaza göz dutun-. Dakı sakinun Tanrı'dan, anun için kim kurtulasız.” (s. 56)

B: “**gazâyiçün atları daķı bağlaņuz**” (s. 119)

Âyette temel anlamı “bağlamak” olan r-b-t kökünden türemiş ve bağlam gereği farklı şekillerde anlaşılabilir bir fiil, “râbitû” geçmektedir. Bu **B**'de “gazâ için at bağla-” olarak karşılanmıştır. **K**'de “gönül bağla-”, **H**'de “turuk-” ve **M**'de ise tefsire de ihtiyaç duyularak “sınırda dur-” veya “bir namaz bitince sonraki namazı gözle-” anlamları tercih edilmiştir. **K** ve **H** herhangi bir askerlik faaliyeti çağırmazken **M**'de “sınırda nöbet tutulması”nın belirtilmesi bunu düşündürmektedir. Ayrıca **K**'daki “gönül bağlama” karşılığının tasavvufi bir saikle (mesela râbıta) olabileceği akla yatkın görünse de bunun için müstakil bir çalışma yapmak ve tercümedeki başka karşılıkları o açıdan incelemek gerekmektedir.

en-Nisâ 4/94:

﴿إِذَا ضَرَبْتُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ﴾

Meal: “Allah yolunda sefere çıktığınız zaman”

K: “kaçan yorisa siz Taņğrı yolu içinde” (s. 13)

H: “Ol vaķtın kim yörüsengiz Tanğrı yolında” (s. 66)

M: “Kaçan yürüyesiz Tanrı yolında” (s. 69)

B: “kaçan sefer eyleseñüz **gazālīga** Tanrı yolına” (s. 126)

Âyette Allah için yola/sefere çıkmaktan bahsedilmektedir. **B**’de bu durum “Allah yolına yani gazālīga sefer eyle-” şeklinde verilmiştir. **K**, **H** ve **M**’de sadece “Tanrı yolunda yürü-” karşılığı tercih edilmiştir.

el-Mâide 5/21:

(يَا قَوْمِ ادْخُلُوا الْأَرْضَ الْمُقَدَّسَةَ الَّتِي كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ)

Meal: “Ey kavmim! Allah’ın size yazdığı kutsal toprağa girin”

K: “Ey bodnum, kiringler yerke, arıg yerke ol kim bitidi Tanğrı sizke” (s. 21)

H: “Ay kavmum! Kiring arıg kılnmış yirge, ol kim bitidi Tanğrı sizge” (s. 78)

M: “İy kavmum! Girün yire, aru olunmış, *ya ‘nî Beyte’l-mukaddes yiri, yâ Dımışk, yâ Şâm ili dükeli*, ol kim yazdı *ya ‘nî Lavha’l-mahfûz’da* Tanrı sizün-içün” (s. 81)

B: “ey kavmüm girişüz muğaddes yere ki Kıuds iklimidür ol kim yazdı Tanrı Ta’âlâ size **gazālığıçün**” (s. 133)

Âyette Hz. Musa’nın kavmine söyledikleri yer almakta olup kavmin kutsal topraklara girmesi emredilmektedir. Dört tercümede de âyetteki emir “gir-” ile karşılanmışken **B**’de bunun “gazalık için” olduğu belirtilmiştir.

el-Enfâl 8/60:

(وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ)

Meal: “Onlara karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet ve savaş atları hazırlayın”

H: “Tağı anuğ kıling anlarğa ol nerseni kim küçüngüz yitti, küçdin, tağı atların bağlanmışlarındın” (s. 131)

M: “Dakı yaraklan anların için, anı kim gücünüz yitti, kuvvatdan *ya ‘nî ok atmak*, dakı yund bağlamakdan” (s. 138)

B: “dağı yarağ eyleñ anlarçün her ne ki gücünüz yetişse kuvvetden ki **ok atmağdur** dağı atlar bağlamağdan **gazālīga**” (s. 164)

Âyette güç yettiğince savaş hazırlığında bulunması ve savaş için at hazırlanması istenmiştir. **B**’de ve **M**’de savaş gücü “ok atmak” şeklinde belirli hâle getirilmiştir. At hazırlamanın “gazalık için” olduğu da sadece **B**’de görülmektedir. **H**’de her iki hususta da bir ayrıntı zikredilmemiştir.

et-Tevbe 9/60:

﴿وَفِي سَبِيلِ اللَّهِ وَابْنِ السَّبِيلِ﴾

Meal: “(Sadakalar/zekâtlar) Allah yolunda cihat edenler ve yolda kalmış yolcular içindir”

K: “Tanrı yolu içinde yol oğluka” (s. 41)

H: “takı Tangrıng yolu erenleri içinde” (s. 139)

M: “dakı Tanrı yolında *ya ‘nî gâzıların*, dakı yol erinün” (s. 146)

B: “dahı **gazâlığa** yâ **gâzilere** garıblere” (s. 169)

Âyette “fî sebîlillâh =Allah yolunda” ibaresi **B**’de doğrudan “gazâlık/gâziler” olarak karşılanmıştır. **M**’de ise “Tanrı yolunda” ibaresinin açıklaması olarak “gâziler” zikredilmiştir. **K**’da “Tanrı yolu içinde” ve **H**’de de “Tanrı’nın yolu erenleri” şeklinde karşılıklar verilmiştir.

et-Tevbe 9/98:

﴿وَمِنَ الْأَعْرَابِ مَنْ يَتَّخِذُ مَا يُنْفِقُ مَغْرَمًا﴾

Meal: “Bedevilerden öyleleri vardır ki, (Allah yolunda) harcayacakları şeyi bir zarar sayar”

H: “Taki bedevi ‘ Arablardın kim erseni tutunur anı kim harc kıılır, garâmet, ziyân” (s. 143)

M: “Dakı arablardan oldur kim, dutar anı kim harc eyler *ya ‘nî gazâda*, ödüş *ya ‘nî sevab ummaz*” (s. 150)

B: “dahı ‘ Arablaruñ nicesi nafağa eyledükleri nesne[y]ji **gazâlıkda** ‘ azamet şayalar” (s. 171)

Âyette geçen “mâ yunfiku=infak edilen şey” ibaresi **H**’de “harc kılınan şey” olarak çevrilmiştir. Aynı ibare **B**’de “gazâlıkta nafağa eylenen nesne” ve **M**’de “gazâda harc eylenen şey” olarak karşılanmıştır.

et-Tevbe 9/118:

﴿وَعَلَى الثَّلَاثَةِ الَّذِينَ خَلَوْا﴾

Meal: “Savaştan geri kalan üç kişinin (de tövbelerini kabul etti)”

H: “Ol üçeğü üze kim anlar song kıoyıldılar” (s. 144)

M: “Dakı üç gişkiye *ya ‘nî Ka‘b dakı Merâre dakı Hilâl*, anlar kim girü kadılar **gazâdan**” (s. 153)

B: “ol üç kişinüñ dahı tevbesin kıabül êtdi ki mütehallif oldılar **gazâlıkdan**” (s. 173)

Âyette Hz. Peygamber zamanındaki bir olaydan bahis vardır. Savaşa katılmayan ve tövbesi kabul edilen üç kişi âyette “geri kalanlar” olarak belirtilmiştir. **B**’de bunların “gazâlıktan” ve **M**’de de “gazâdan” geri kaldıkları vurgulanmıştır. **H**’de ise böyle bir ayrıntı bulunmamaktadır.

et-Tevbe 9/120:

{وَلَا مَخْمَصَةٌ فِي سَبِيلِ اللَّهِ}

Meal: “Allah yolunda(onlara) açlık (dokunmaz)”

H: “(tigmes anlarğa) taķı açlık Tangrı yolu içinde” (s. 145)

M: “(irmeye anlara) ne dağı açlık Tanrı yolında” (s. 153)

B: “(yetişmez anlara) dağı açlık Allāh yolında **gazâlıķ**da” (s. 173)

Âyetteki “Allah yolunda” anlamına gelen ibare **H** ve **M**’de ilave bir açıklama olmaksızın çevrilmişken **B**’de açıklama/belirleme sadedinde bir “gazâlıkta” denilmiştir.

Sâd 38/32:

{فَقَالَ إِنِّي أَحْبَبْتُ حُبَّ الْخَيْرِ عَنْ ذِكْرِ رَبِّي}

Meal: “Süleyman, ‘Gerçekten ben malı, Rabbimi anmamı sağladığından dolayı çok severim’ dedi”

K: “Aydı: men üdürdüm ya‘nî sewdüm hayr sewüklükini, idim yâd üçün, ançaķa tegi yaştı kün perde birle” (s. 100)

H: “aydı: ‘Men söwdüm aţ sewügin, yâ māl sewügin, İdim zikrindin” (s. 346)

M: “pes eyitti: ‘Bayık ben sevdüm ya‘nî diledüm hayr sevmek ya‘nî at, Çalabumı anmak üzere’ ya‘nî ikindü namâzi” (s. 372)

B: “eyitdi taķķık ben meşğül oldum atlar ‘arz eylemege **gazâyıçün** Tanrı’ muñ zikrinden ki ‘aşr namâzıdır” (s. 279)

Âyette Hz. Süleyman’ın “hayr”ı sevmesinden bahsedilmektedir. **B**’de bu sevgi nesnesinin “gazâ için hazırlanan atlar” olduğu belirtilmiştir. **K**’da âyetin aslındaki “hayr” aktarılmış, **H**’de “at veya mal” ve **M**’de de “at” karşılıkları tercih edilmiştir.

Fetih 48/15:

{سَيَقُولُ الْمُخَلَّفُونَ}

Meal: “(Savaştan) geri kalanlar diyecekler”

K: “aygay song ķalğanlar” (s. 137)

H: “Aygay song ķonmuşlar” (s. 393)

M: “Tiz eyide girü kalınmışlar” (s. 422)

B: “eyideler gerü kıalanlar **gazâlık**dan” (s. 302)

Âyette savaşa katılmayanlar “geri kıalanlar” şeklinde tanımlanmıştır **B**'de bu durum doğrudan “gazâlıktan geri kıalanlar” olarak belirtilmişken, **K**, **H** ve **M**'de böyle bir ayrıntı yoktur.

Fetih 48/16:

﴿قُلْ لِّلْمُخَافِينَ﴾

Meal: “(Savaştan) geri kıalanlara de ki”

K: “Aygıl kidin kıalğanlarğa” (s. 137)

H: “Aygıl, song kıonmuşlarğa” (s. 394)

M: “Eyit, girü kalınmışlara” (s. 422)

B: “eyit yâ Muhammed **gazâlık**dan gerü kıalanlara” (s. 302)

Âyette yine (savaştan) geri kıalanlardan bahsedilmektedir. **K**, **H** ve **M**'de bunlarla ilgili ayrıntı verilmemişken **B**'de “gazâlıktan” geri kaldıkları vurgulanmıştır.

Âdiyât 100/1:

﴿وَالْعَادِيَاتِ ضَبْحًا﴾

Meal: “Soluk soluğa süratle kıoşanlara (atlara) andolsun ki”

H: “Ant içer men yügürgen atlar birle” (s. 489)

M: “Yügriciler hakkı-çun ya ‘*nî gâzılar atları*’” (s. 542)

B: “yügürici atlar **gazâlık**da” (s. 340)

Âyette atlara yemin edilmiştir. **B**'de bunların “gazâlıkta” kıoştıkları belirtilmiştir. **M**'de de bunların gâzilerin atları olduğu açıklanmıştır. **H**'de ise böyle bir ayrıntı görülmez.

Sonuç

Eski Anadolu Türkçesi dönemi eserlerinden olan ve Bursa Nüshası olarak bilinen Kur'an tercümesindeki gazâ ve gâzî kelimelerinin dikkat çekici derecedeki fazlalığında özel bir anlamın olup olmadığını araştırmaya yönelik yapılan bu çalışmada, başka tercümelere de tespit edilmesi ile Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarındaki gazâ anlayışının aynı coğrafyadaki Kur'an tercümelerine de yansıdığı görülmüştür. Özellikle âyetlerde geçen “c-h-d (=gayret etme, çabalama)” ve “k-t-l (=öldürme)” kökünden türemiş isim ve fiiller için seçilen karşılıklarda Eski Anadolu Türkçesi olarak adlandırılan dönemde yapılan Kur'an tercümelerinde gazâ

anlayışının belirleyici etkisi olduğu kanaatindeyiz. Bunun yanında birtakım âyetlerin karşılıklarında yine bu tercümelerde anlam ihtimallerinin gâzîlik düşüncesine uygun olarak daraltılmasına da rastlanmaktadır. Oysa Doğu Türkçesi ile yapılmış Kur'an tercümelerinde gazâ ve gâzî kelimeleri yok denecek kadar azdır. Bu durum o tercümelerin yapıldığı coğrafyada ve kültürel ortamda benzer düşüncelerin olmadığını tabii ki göstermez. Ancak geniş anlam imkânlarının söz konusu olduğu bir durumda mümkün mertebe daraltılmış karşılıkları vermek bir bilinç hâlini gerektirmektedir. Burada tercümenin yapıldığı zaman ve kültürel ortamdaki bilinçli tercihlerin varlığı söz konusu olabileceği gibi, bir bilinç oluşturma hedefiyle hareket edilmiş olduğu da düşünülebilir. Kanaatimizce bunların karşılıklı olarak mevcut olduğunu öne sürmede bir mahzur yoktur. Yani söz konusu Kur'an tercümelerini yapanlar bağlamında ifade etmek gerekirse hem bu kişilerin gazâ anlayışı ile hareket ettikleri hem de muhatap kitlede o bilinci oluşturmak istedikleri akla yatkındır. İşte bu amaçla özellikle Bursa Nüshası olarak bilinen Kur'an tercümesinde mümkün mertebe her fırsatta âyetlere karşılık verilirken gazâ anlayışının etkisi altında hareket edilmiştir.

EK

“c-h-d (جهد)” ve “k-t-l (قتل)” Kökünden Türeyen Kelimelere Kur'an Tercümelelerinde Verilen Karşılıklar

Kelime Kökü/Kelime	Eski Anadolu Türkçesi Dönemi Kur'an Tercümeleleri			Doğu Türkçesinde Yapılan Kur'an Tercümeleleri	
	B	M	İ	K	H
c-h-d (جهد)	Çalış- Gazâlık et- Gazâlık eyle-	Çalış- Çalış eyle- Düriş- Gazâ eyle- Ta'at eyle-	Gâzîlik kıl-	Cehd kıl- Katılgan- Katlan- Tokuş-	Cihâd kıl- Mücâhede kıl- Tokuş- Tokuş kıl- Uruş-
Cihâd (جهاد)	Çalışmak Gazâlık Gazâlık eylemek	Çalış eylemek Dürişmek Gazâ Ta'at	Gâzîlik	Tokuş Tokuş kıl- mak	Cihâd Tokuş
Mücâhidîn (مجاهدين)	Gazâlık eden kimseler Gazâlık eyleyenler Gâzîler	Çalış eyleyiciler Gazâ eyleyiciler		Tokuşganlar	Cihâd kılğanlar Tokuş kılğanlar
k-t-l (قتل)	Gazâlık et- Gazâlık eyle- Gazâlık için savaş et- Gazâlıkda öldür- Gazâlıkda öldürül- Gazâlıkda savaş- Gazâlıkda savaş eyle-	Çalış- Depelen-		Öldürül- Tokuş-	Kıtâl kılış- Öldürül- Öldürüş- Uruş-
Kıtâl (قتال)	Gazâlık Savaş	Çalış Çalışmak		Tokuşmak	Tokuş

Kaynakça | References

- Ata, Aysu. *Karahanlı Türkçesinde İlk Kur'an Tercümesi* (Rylands Nüshası, Giriş-Metin-Notlar-Dizin). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2. Basım, 2013.
- Canpolat, Mustafa. *Behcetü'l-Hadâik fî Mev'izati'l-Halâik*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2018.
- Cumbur, Müjgan. "Anadolu Gazileri ve Edebiyatımız". *Erdem* 3/9 (1987), 777-808.
- Döğüş, Selahattin. "Osmanlılarda Gaza İdeolojisinin Tarihi ve Kültürel Kaynakları". *Bellekten* 72/265 (2008), 817-888. <https://doi.org/10.37879/bellekten.2008.817>
- Emecen, Feridun Mustafa. "Gazâya Dâir -XIV. Yüzyıl Kaynakları Arasında Bir Gezinti-". *Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız Armağanı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları, 1995.
- Emecen, Feridun Mustafa. *Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikleri Dünyası*. İstanbul: Timaş Yayınları, 3. Basım, 2016.
- Gül, Ali. *British Library or 9515'teki Türkçe Kur'an Tercümesi* (Giriş-Metin-Notlar-Dizin). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2019.
- Hamidullah, Muhammed. *Kur'an-ı Kerim Tarihi*. çev. Abdülaziz Hatip-Mahmut Kanık. İstanbul: Beyan Yayınları, 2000.
- İnalçık, Halil. *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012.
- İnan, Abdülkadir. *Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Tercemeleri Üzerinde Bir İnceleme*. Ankara: DİB Yayınları, 1961.
- Jennings, Ronald C. "Gazi Tezi Üzerine Bazı Düşünceler". çev. Canay Şahin. *Söğüt'ten İstanbul'a Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*. drl. Oktay Özel-Mehmet Öz. 429-441. Ankara: İmge Kitabevi, 2. Basım, 2005.
- Kafadar, Cemal. *İki Cihan Aresinde Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*. çev. Ahmet Tunç Şen. İstanbul: Metis Yayınları, 2. Basım, 2019.
- Korkmaz, Zeynep. *Türkiye Türkçesinin Temeli Oğuz Türkçesinin Gelişimi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2013.
- Köprülü, Fuad. *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1959.
- Küçük, Murat. *Eski Anadolu Türkçesi Dönemine Ait Satır Arası İlk Kur'an Tercümesi* (Giriş-İnceleme-Metin-Dizin). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2014.
- Lowry, Heath W. *Erken Dönem Osmanlı Devleti'nin Yapısı*. çev. Kıvanç Tanrıyar. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2. Basım, 2010.
- Mevlana Yakûb-i Çerhî. *Çağatay Türkçesi Kur'an Tefsiri Tercüme-i Tefsîr-i [Ya'kûb-i] Çerhî* (Giriş-Gramer-Metin-Dizin-Tıpkı Basım). haz. Emek Üşenmez. İstanbul: Akademik Kitaplar, 2019.
- Muhammed b. Hamza. *XV. Yüzyıl Başlarında Yapılmış Satır Arası Kur'an Tercümesi*. 2 Cilt. haz. Ahmet Tapaloğlu. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1976.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Osmanlı İmparatorluğu ve İslam Bir İmparatorluk Bir Din*. İstanbul: Alfa Yayınları, 2021.
- Özkan, Mustafa. "Eski Anadolu Türkçesi Döneminde Yapılmış Kur'an Tercümeleleri". *Tarihten Günümüze Kur'an'a Yaklaşımlar*. ed. Bilal Gökçür vd. 517-558. İstanbul: İlim Yayıma Vakfı Kur'an ve Tefsir Akademisi Yayınları, 2010.
- Kur'an-ı Kerim Meâlî*. çev. Halil Altuntaş- Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 6. Baskı, 2010.

- Kur'ân-ı Kerim ve Yüce Meâli*. Çev. Süleyman Ateş. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, ts.
- Kur'an-ı Kerim Meali Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*. çev. Mustafa Öztürk. Ankara: Otto Yayınları, 2008.
- Râgıb el-İsfahânî. *Mufredâtu'l-Elfâzi'l-Kur'ân*. thk. Safvân Adnân Dâvudî. Dimaşk: Dârü'l-kalem, 1992.
- Sağol, Gülden. *Harezmi Türkçesi Satır Arası Kur'an Tercümesi Giriş-Metin-Sözlük*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, 1993.
- Şimşek, Yaşar. *Türkler ve Kur'an*. İstanbul: Selenge Yayınları, 2021.
- Tekin, Şinasi. *İştikakçının Köşesi Türk Dilinde Kelimelerin ve Eklerin Hayatı Üzerine Denemeler*. İstanbul: Simurg Yayınları, 2001.
- Uludağ, Süleyman. "Mücâhede". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/439-440. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020.
- Vankulu Mehmed Efendi. *Vankulu Lügati*. 2 Cilt. haz. Mustafa Koç-Eyyüp Tanrıverdi. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Yayınları, 2014.
- Witteck, Paul. *Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğuşu*. çev. Fatmagül Berktaş. İstanbul: Pencere Yayınları, 1995.
- Yunus Emre. *Risâletü'n-Nushiyye*. haz. Umay Günay-Osman Horata. Ankara: Akçağ Yayınları, 2004.